NEMZETI NŐNEVELÉS.

XI. ÉVFOLYAM. NOVEMBER. 1890. IX. FÜZET.

A LEÁNYOK HIVATÁSSZERŰ KÉPZÉSE.

Alig van vád, melyet gyakrabban hangoztatnának a modern nőnevelés ellen, mint az, hogy a leányok hivatásszerű képzését elhanyagolja. «Tanítanak a leányoknak mindent, még mértani definicziókat, csillagászatot és antropológiát is, de nem tanítják meg arra, mit neki mint nőnek, mint leendő anyának, egy háztartás vezetőjének tudnia kell.» Így sóhajtozik a legtöbb író, ki a nőnevelés érdekében szavát felemeli, s kárhoztatja az iskolát, a tantervet, az emanczipáczionalis törekvéseket, az oklevélhajhászást, melyek külön-külön és együtt odahatnak, hogy a nő idegenné válik családjában, s nem érti meg, nem méltányolja kellőképen nemes hivatását, melyre a természet és a társadalom rendje kijelölte. Meg kell változtatnunk a rendszert, új tantervet, új szervezetet kell adnunk a leányiskoláknak — fűzik tovább, de sajnos, nem mutatnak rá az átalakítás mikéntjére, pedig e nélkül ugyancsak tanácstalanul és csüggedten tekinthetünk leányiskoláink jövőjére, mert nem lehet bíznunk már abban, hogy a meglevő rendszerrel, tervezettel czélt érjünk s nem tudjuk, melyik úton induljunk, hogy a czélt megközelítsük.

Megvallom, én nem tartozom a csüggedők közé. Nem mondhatom ugyan, hogy nőnevelésügyünk jelen állapota teljesen kielégít; de a tapasztalt hiányokért nem merem az iskolát felelőssé tenni. Nálunk az iskola oly zsenge korában hat a leánynövendékre, hogy későbbi életében való magatartásáért, jellemének alakulásáért felelősségre alig vonhatjuk.

A polgári és felsőbb leányiskolákat — mert csak ezekről lehet szó, ha a leányok hivatásszerű képzéséről beszélünk — 14—16 éves korában hagyja el a növendék. De ez iskoláink száma ma még oly

kevés, a felsőbb osztályokat oly csekély számú növendék látogatja, hogy hatásuk az egész nemzeti nőnevelésen meg sem érezhető; annál kevésbbé, mert ez iskolák nagy része csakis a közelmúltban keletkezett, s nem nevelt még fel és nem bocsátott ki az életbe oly ifjú leánysereget, kiknek életpályája az iskolák kedvező vagy kedvezőtlen hatását feltüntethette volna.

Leányaink nagy többsége nem jár sem polgári, sem felsőbb leányiskolába. György Aladár folyóiratunk múlt havi számában kimutatta, hogy 12 éves korán túl nem igen jár a magyar leányka semmiféle iskolába. A szülők nagy többsége beéri vele, ha a leányka az elemi iskolai oktatás áldásaiban részesült; s a jobb módú szülők vagy valamely az eleminél nem igen magasabb fokú nevelőintézetbe adják leányaikat, vagy otthon nevelik; s alig követelnek többet a nevelőktől, mint hogy a család szemefényét francziául és egy kicsit zongorázni megtanítsák.

Nem habozom kimondani, hogy társadalmunk, mely a magasabb leányiskolákat ignorálja s azzal vádolja, hogy a leányokat elvonja, elidegeníti női hivatásától: a maga részéről nemcsak hogy alig tesz valamit arra, hogy az iskola által okozott károkat a leányok nevelésében helyre üsse, hanem még növeli is a bajt példátlan hanyagságával. S míg az iskolába járó leányok hivatásszerű képzése hiányos marad, mert az iskola állítólag nem adhat kellő módot és alkalmat az ily irányú míveltség megszerzésére; s mert a család felmentve érzi magát a nevelés gondja és felelőssége alól, az iskolára hárítván legszentebb feladatait: addig az otthon nevelt leányok nevelése sem felel meg a háziasan nevelt leányok eszményének, mert azok meg rendesen a minden házi tevékenységtől irtózó idegen nevelőnők befolyása alatt állván, sem meg nem tanulják, sem meg nem szeretik a házias, nőies foglalkozásokat.

Kétségtelenül hibás az iskola és hibás a társadalom egyaránt s a czélra nem vezető kölcsönös szemrehányás és vádaskodás helyett az ügy fontosságához legméltóbban helyes önbirálat s a közös czélra való szoros szövetkezés által az iskola és a társadalom együtt javíthatnak a ki nem elégítő állapotokon. A kezdeményezés joga és kötelessége az iskolát illeti. A társadalmat alkotó azon csa-

ládok, kik komolyabban gondolkozva felismerik a bajt és segíteni óhajtanak rajta: egymástól elszigetelve élnek, s épen ezért nem rendelkeznek a javítás és a tömegrehatás olyan eszközeivel, melyeket az iskola felhasználhat. Az egyesek kiáltó szava elhangzik a pusztában, s a ki meghallja is, távolabb áll a panaszkodótól, hogy sem vele kezetfogva siethetne a baj orvoslására. A napi sajtóban tett felszólalások és indítványok efemer életűek, s ha felkeltik is a közönségben a bánkódás és elégedetlenség érzetét, czélravezető cselekvésre ritkán képesek serkenteni.

Pedig olyan bajt, mely miatt társadalmunk szenved s melynek oka épen a társadalmi félszeg szokásokban rejlik, csak a társadalomra való erősebb és általánosabb hatások által lehet ellensúlyozni, megszüntetni. E hatások *egy részét legalább* az iskola szolgáltathatja; polgári és felsőbb leányiskoláink jelen szervezetükben is sikerrel alkalmazhatják a rendelkezésükre álló ható eszközöket. Egymással értekezleteik és szakközlönyeik által könnyebben érintkezhetvén, könnyebben juthatnak közös megállapodásokra s eljárásukat könnyebben szabhatják a helyesnek elfogadott irányelvekhez, megállapodásokhoz. S növendékeik fogékony lelkében bírják biztosítékát annak, hogy tevékenységük nem kárbaveszett fáradság, nem hiábavaló erőlködés. Azonban kettő kell ahhoz, hogy a kívánt hatást elérhessék: legyen eljárásuk valóban egyöntetű és czéltudatos, s nyerjék meg ezáltal a közönség bizalmát, hogy azok leánykáikat tömegesebben s azon korban is küldjék még az iskolába, mikor a hivatásszerű képzésnek ideje és helye már valóban elérkezett.

Nem rendszer- és tantervváltoztatásra van e czélból az iskoláknak szükségük. Mai tanterveink is megjelölik a tárgyakat, melynek keretében a leányokkal a női és anyai hivatásuk betöltésére szükséges ismereteket közölhetjük: e czélra szolgálnak különösen az egészségtan, neveléstan, háztartástan és kézimunka. Sőt többet is tesznek a tantervek: majdnem minden tantárgy anyagának kijelölésénél hangsulyozzák, hogy «tekintettel a női foglalkozásokra, a női hivatásra, a női természetre». A tanterv azonban írott malaszt marad mindaddig, míg a leányiskolákban tanító minden egyes

egyén lelke teljes erejét arra nem fordítja, hogy tanítványaiban a nemes női eszményt valósítsa meg. A mint elengedhetetlen feltétele minden tanításnak, hogy azt a vallásosság és nemzetiség eszméje hassa át, a mint minden tanító törekszik arra, hogy ezen eszmék iránt való fogékonyságot tanítványai lelkébe beoltsa: úgy elengedhetlenül szükséges, hogy a leánytanító a női hivatásszeretet felkeltésére minden alkalmat megragadjon, hogy minden tanítása által a nemes női tulajdonok, a kötelességérzet, a szerénység és munkásság fejlesztésére hatni törekedjék.

A házias foglalkozások gyakorlatába ugyan csak a család, csak az édes anya vezetheti be kellőképen a leánykát; de, hogy a leányka ezeket a foglalkozásokat kedvvel és értelemmel végezze, arra nézve az iskola folyhat be leghatásosabban. Ha a leányka a családi körben végzett munkáját az iskolában méltányolva látja; ha tapasztalja, hogy tanítói és tanítónői megbecsülik, ha munkás és szelíd nőies természetű; ha magasztalni hallja mindazokat, kik női és anyai kötelességeik hű teljesítésében kitünnek: büszke és boldog lesz, ha nőies tevékenysége által, melyre különben is egész természete ösztönzi, kitüntetheti magát. Lelkesülni fog mindazért, a mi nőies, ha erre ösztönt tanítónői példájából meríthet, s örömmel fog fáradni házi munkájának végzésében, ha annak a családra s a társadalomra kiható nagy fontosságát megértette.

Erősen hiszem azért, hogy a leányok iskolai képzése mai tantervünk értelmében is a nemes női hivatás követelményeinek teljesen megfelelő lehet, csak nekünk tanítónőknek kell mindent elkövetnünk, hogy a tanterv holt betűjébe a lelket nemes eszmékkel megtermékenyítő életet öntsünk. Hatnunk kell nem csak tanítványainkra, hanem tanítótársainkra is, meg kell nyernünk őket annak az eszmének, hogy a leányiskola csak akkor tett eleget feladatának, ha növendékében mindenek előtt a nőt vette figyelembe s a nőt nevelte. Talán nem sokban fog azért az ismeret anyaga különbözni a fiúiskolákban közöltektől, mert az emberi tehetségek kimívelése czélja a leányok tanításának is; talán az ismeretközlés módja sem lesz nagyon különböző amattól; de a tanításnak olyan szellemben kell történnie, hogy a leányka érezze, hogy mindaz, a mit tanul,

azért jó és hasznos reá nézve, mert képesíti őt arra, hogy minél jobb és tökéletesebb nő legyen. Férfitanító talán nem lesz mindenkor képes erre. S épen azért a tanítónők, kiket természeti képességeik épen erre utalnak, akkor fogják a legnagyobb és legfontosabb szolgálatokat tenni a nőnevelés javára, ha női egyéniségük varázsával, a példaadás erejével s apostoli buzgósággal a női hivatásra való képességeket igyekeznek a leányiskolai növendékekben felkelteni.

A ki a polgári és felsőbb leányiskola magasabb osztályaiban háztartást, egészségtant vagy neveléstant tanított valaha, s megkísérlé nem csupán az ismeretek közlésével, hanem ez ismeretek hasznosságának és a társadalomra való kihatásának ecsetelésével is hatni növendékeire: azok lelkesült tekintetéből kiolvashatta, hogy szavai termékeny talajra találtak a növendek leányok lelkében. A nemes ifjú léleknek örök vágya nagyot, nemest, hasznosat alkotni embertársai javára. Ha a tanítónőnek sikerül az ifjú leányt arról győzni meg, hogy a legnagyobbat, legmagasztosabbat akkor teszi a társadalom javára, ha családja iránti szent kötelességeit teljesíti: nem csak hivatásszerű képzettséget adott tanítványainak, hanem felkeltve benne a lelkesedés szent tüzét, képessé is tette hivatását soha nem lankadó buzgalommal teljesíteni.

A tanítónők, kik az anyát is helyettesítik az iskolában, egész buzgalommal szentelhetnék magukat annak az eszmének, hogy ők vannak hivatva a leányok hivatásszerű képzettségét kialakítani. Vegyék kezökbe — ott a hol lehet — mindazon tárgyakat, melyek által e képzést leginkább előmozdíthatják. Mélyedjenek el szeretettel s a leánynevelés valódi czéljának szemmeltartásával tárgyukban, s igyekezzenek ne annyira tudományt tanítani, hanem a növendékek jövő cselekvésének irányt szabni. Tegyék ezt minden iskolánál közös megegyezéssel, s munkájuk fontosságához mért lelkesedéssel. Ez a gyakorlati czélra ható lelkesült munka bizalmat fog kelteni a közönségben s az iskolák felső osztályai is népesek lesznek. Évről évre egész kis sereg fiatal leány fog kilépni az iskolákból, kiknek az a fővágyuk, hogy munkásságukkal és szeretetükkel terjesztői legyenek a megelégedésnek; kiknek az a főbüszke-

ségük, hogy képesek letörölni a könnyeket, mit a nyomor és bánat fakasztott; kik nem vágynak más dicsőségre és más boldogságra mint a mit a jól teljesített kötelesség tudata és családjuk szeretete nyujt.

Méltó volna rá, hogy a tanítónők bár hallgatólagosan szent szövetségre lépjenek egymással s a nőnevelésnek ilyen helyes irányt adni törekedjenek. Ki nem érezné erejét megkétszerezve, ha valamely nemes, szent feladat áll előtte? S a leányiskoláknak a valódi női jelleget megadni épen a tanítónőknek másra át nem ruházható feladata. S mennyire fokozza erőnket, ha tudjuk, hogy törekvéseinkkel nem állunk egyedül, ha remélhetjük, hogy a közjó érdekében tett fáradozásainkat annál biztosabban koronázza siker, mert mások is ép oly hévvel, lelkesedéssel és kitartással munkálkodnak közös célunk elérésében. Ne zárkozzunk el azért egymástól, kiket hivatás és eszmeközösség összefűz. Keressük az alkalmat arra, hogy egymást megérthessük és támogathassuk. Akarjuk megadni a hivatásszerű képzettséget leányainknak! Az akaratnak mindenható ereje van.

Budapest. Sebestyénné Stetina Ilona.

AZ IFJÚSÁG TESTI NEVELÉSÉRŐL.

(Első közlemény.)

Dr. Berzeviczy Albert államtitkár úr ő méltósága, mint az országos közegészségügyi egyesület által az ifjúság testi nevelése ügyében kiküldött bizottságnak elnöke, megbízta dr. Dollinger egyetemi magántanár urat azzal, hogy az ifjúság testi nevelését tárgyaló előadási cziklus alapján ez ügyről véleményes jelentést tegyen. E megbízatás következtében dr. Dollinger Gyula terjedelmes és beható «orvosi jelentést» készített. Úgy vagyunk meggyőződve, hogy a jelentésben elmondottak minél nagyobb körben való elterjedése nem csak hasznos, de szükséges is tanuló ifjúságunk helyes testi nevelése érdekében: azért a tanulságos «jelentést» a t. szerző szives engedelmével csaknem egész terjedelmében közöljük.

I. *A gyermek testi nevelése az iskolázás évei előtt.*

Az előadó tanférfiak javaslatai az iskolázás éveire vonatkoznak. Azonban az esetek nagy részében addig, míg a gyermek az iskolába jut, testi nevelésében már sok hiba és sok mulasztás történt. A gyermek testileg satnya és azért gyengén táplált agya nem bírja el ama szellemi konczentrácziót, a melyet az iskola tőle kiván. Családaink legnagyobb részében még nincsen meg a kellő higienikus érzés a gyermek testi nevelése iránt. Azonban tehetős családaink annyit tesznek gyermekeik szellemi neveléseért, hogy ezen áldozatkészség, mihelyt helyes útra tereljük, a testi nevelés terén is, a legjobb eredményekre jogosít. Mindenekelőtt tehát családainkat a gyermek testi nevelésének követelményei iránt kell felvilágosítanunk s azért örömmel üdvözöljük Kármán Mór tanár azon indít-

ványát, hogy az országos közegészségügyi egyesület létesítsen kebelében oly bizottságot, melynek működési köre az ifjúság testi nevelését előmozdító minden kérdésre kiterjedne.

Ezen bizottság hatáskörébe soroznám a többi közt a gyermek első testi nevelésére vonatkozó ismeretek terjesztését a szülők között. Az intelligens körökben a közegészségügyi és természettudományi társulat részint előadások, részint jelesül szerkesztett közlönyök útján már megkezdte a munkát, de a nemzet nagyobb része, a nép az irodalom útján még mindig alig közelíthető meg. Az egyedüli hely, a honnan a nép, a midőn az iskolát elhagyta, még oktatást nyer, a templom szószéke, és azért e bizottságba bele kellene vonnunk hazánk összes papságát valláskülönbség nélkül. Azt hiszem, nem lesz nehéz hazánk felvilágosodott papságát az eszmének megnyerni, hogy vegyék fel egyházi szónoklataik anyaga közé a gyermek testi nevelését tárgyaló higienikus ismeretek terjesztését. Világosítsuk fel a népet, hogy nemcsak a túlvilágon, de a földön is van élet, a mely az egyén életkorán túlterjed, ez gyermekeink élete, a melyben életünk folytatást nyer. Gyermekeink jövőbeli boldogulása függ testi fejlődésüktől s így minden lépést, a melyet e téren teszünk, minden áldozat, a melylyel gyermekeink testi fejlődését biztosítjuk, jövő boldogságuk érdekében történik. Ily módon az iskola a szülői háztól jobban fejlett gyermekanyagot kap, a mely az iskola fáradalmait jobban elviseli és az iskola tananyagát jobban megemészti.

II. *Az iskola befolyása az ifjúság testi nevelésére.*

Az elemi iskolai ifjúság az iskolázás idejének körülbelül $^1/_5$, a középiskolai $^1/_4$ részét tölti az iskolában. Igen természetes, hogy azon hely, a hol a gyermek ennyi időt eltölt, nem maradhat befolyás nélkül érzékeny szervezetére. Az iskola-higiene legpedánsabb alkalmazása tehát az első fontos lépés a tanuló ifjúság testi nevelése terén.

Nálunk az iskola a test szervei közül, úgy szólván, kizárólag az agyat tekintette művelése tárgyának. Valamint a test egyéb szerveit, úgy az ép agyat is a rendszeres gyakorlat, tehát a rendszeres

szellemi munka erősíti, nagyobb, kitartóbb és finomabb munkára képesíti. Az agy ezen művelő munkáját az iskola jelöli meg.

Az iskola egyik főfeladata, hogy a különböző korú és nemű ifjúság számára minőségileg és mennyiségileg helyesen válaszsza meg az agy ezen munkáját vagyis a tananyagot, és gondoskodjék helyes módszerről, a mely szerint az agy a tananyagot a legjobban befogadja és mely szerint az az agyat a legjobban műveli. Ha a tananyag nehézségénél fogva meghaladja a tanuló rendes felfogását, vagy ha mennyisége nagyobb mint a mennyit agya elbír, vagy ha a módszer, a melyen ez alkalmazásba jön, helytelen, — bekövetkezik a túlterhelés.

A túlterhelt tanulók egy része megpróbálkozik a tananyaggal, de csakhamar megcsömörlik tőle és el nem végezi, míg a másik része összes erejét megfeszíti és az anyaggal nagy erőlködéssel megbirkózik. A gyermek egy szerve sem bírja el soká a folytonos erőltetett munkát, hanem erre betegséggel reagál. Ezen szabály alól az agy sem képez kivételt. Igen fontos feladata tehát a tanügyi hatóságnak, hogy az ifjúság tananyagát folyton szemmel tartsa.

A tananyag helyes kiszabása a különböző iskolák egyes osztályai számára oly feladat — a mely nagy pedagógiai gyakorlatot és helyes ítéletet tételez fel. Így például többi közt tekintettel kell lenni arra, hogy egy osztály növendékeinek szellemi tehetsége nem egyenlő, és hogy ezért a tananyagot nem a legtehetségesebb tanulók szellemi képességeihez szabjuk, hanem a közép átlaghoz.

A tanulók szellemi túlterhelése ellen már régóta világszerte hangzanak a panaszok. Nálunk a többi közt Heinrich Gusztáv és Müller Kálmán egyetemi tanárok és Kármán Mór gyakorló gimnáziumi tanár több ízben szólaltak fel a tanulók szellemi túlterhelése ellen.

E felszólalásokkal szemben áll a pedagógusok legnagyobb része, a kik pl. Müller Kálmánnak e kérdésben az országos közegészségi egyesületben történt első felszólalásával szemben is frontot képeztek, állítván, hogy nálunk túlterhelés nincsen. — Hivatkoznak a külföldre, pl. Német- és Franciaországra, a hol a tananyag mennyisége még nagyobb. Így például némely franczia internátusban a

gyermekek naponként 11—13 órát foglalkoznak szellemileg, míg a pihenésre csak 2 óra 20 percz marad. De abból, hogy német és franczia iskolákban még nagyobb a túlterhelés, csak az következik, hogy ott a testi nevelés eredményei még rosszabbak, mint nálunk, nem pedig az, hogy nálunk túlterhelés nincsen.

A pedagógusok azt állítják, hogy ifjúságunk a tananyagot győzi. Ezt avval bizonyítják, hogy az ifjúság egy része a leczkéjét meg bírja tanulni. Ezt megteszi a franczia ifjúság egy része a sokkal nagyobb leczkével is a nélkül, hogy rögtön agybetegségbe esnék. A szellemi túlterhelés a gyermeknél nem rögtön oly agybetegség alakjában nyilvánul, a mely beteges elmenyilatkozatokkal jár, hanem az agy szellemi túlterhelése a gyermeknél mindenekelőtt az összes szövetek satnya fejlődésében nyer kifejezést.

Azt látjuk, hogy sokszor oly családokban, a hol az ifjúság táplálékáról dúsan van gondoskodva és az egyéb ellátás is megfelel a higienikus követelményeknek, az iskolázó ifjúság testi fejlődése nem olyan, a milyet ily kedvező viszonyok közt várhatnánk. A gyermekek halványak, soványak, csontvázuk és izomzatuk rosszul fejlett s azért tartásuk rossz, mellük szűk és a leányok $^9/_{10}$-ének gerincze nem egyenes.

A központi idegrendszer egyik működése a szellemi anyag befogadása, a tanulás és a gondolkozás, egy másik működése a test szerveinek beidegzése, miáltal az összes szervek működését igazgatja. Az idegrendszer ezen két működése egymásra élénkítőleg és gátlólag hathat. Ki ne ismerné pl. a jó és a rossz kedv különböző befolyását az étvágyra? Így a szellemi munkával túlterhelt agy a test szerveinek beidegzését renyhén végezi, s azért a szellemileg túlterhelt gyermek szövetei lassan és rosszul fejlődnek. A szellemi túlhalmozásnak egy másik következménye, hogy a gyermek egész napja szellemi tanulmányokkal el levén foglalva, a testi gyakorlatokra nem marad ideje.

Az első lépés, a melyet ifjuságunk testi nevelése érdekében tennünk kell, az, hogy szabályozzuk szellemi munkáját. Ez azonban nehéz feladat. Egyrészt fel kell mentenünk az ifjúságot minden felesleges tananyagtól, másrészt nem szabad elhagynunk

tárgyakat, a melyek a szellem gimnasztikájára legalkalmasabbaknak bizonyultak és a különböző szakismeretek alapismereteit tartalmazzák, végre pedig, a mire Suppan Vilmos fektet nagy súlyt, gondoskodnunk kell oly tanmódszerről, a mely ezen ismereteket a különböző korú ifjúság szellemi felfogásához képest feldolgozza és a tanításnál az ifjúság számára megemészthető alakban alkalmazza.

A tanuló ifjúság szellemi munkájának szabályozása azonban nem csupán a pedagógia kérdése.

A tanférfiú a gyermeket leginkább az iskolában észleli, az orvos az, a ki e túlmunkált és túlizgatott idegrendszer első kóros nyilvánulásait tapasztalja, és a kinek elégszer volt alkalma az iskolázás évei alatt beteggé lett idegrendszer kóros fejlődését nemcsak az érettségi vizsgálatig, hanem azon messze túl észlelni.

Azonban ha bármilyen közeg mondja is ki, hogy tanulóink az iskolában szellemileg túl vannak terhelve és ha tanhatóságunk a legnagyobb gonddal állapítja is meg a tananyag mennyiségét, minőségét s azt a gyakorlatban leghelyesebbnek bizonyult tanmódszer szerint alkalmazza, még akkor sem lehetünk biztosak, hogy ifjúságunk szellemileg túlerőltetve nem lesz, mert az externátus rendszer mellett az ifjúság a nap nagy részét a szülői háznál tölti, és ideje felett a szülő vagy ő maga szabadon rendelkezik.

Lássuk, mit tesz jelenleg a család az ifjúság azon idejével, a melyet nem az iskolában, hanem a szülői háznál tölt!

III. *Az ifjúság testi nevelése a családban az iskolázás évei alatt.*

Szokásunkká vált, hogy az ifjúságnak az iskolázás évei alatt történt rossz testi fejlődéséért mindenekelőtt az iskolát vonjuk felelősségre. E vád az iskolát méltán éri ott, a hol az internátus rendszer mellett rossz a testi nevelés eredménye.

Az ifjúság fejlődési idejében évente 10 hónapot tölt el az internátusban, és így a növendékek testi fejlődésének jó vagy rossz eredményeiért az internátus egészen maga viseli a felelősséget. Externátus rendszerünk mellett az ifjúság azonban naponta csak

4—6 órát tölt az iskolában, s így bár házi foglalkozására is gyakorol az iskola befolyást, még is a házi nevelésnek oly döntő befolyást enged, hogy nálunk a felelősség a testi nevelés eredményeiért megoszlik az iskola és a család közt. A család életrendje, az egész családi higiene és a szülők egyéb nevelési intézkedései kifejezést nyernek a gyermek testi szervezetében. A szülők nevelési intézkedéseire azonban mindenhol nagy befolyást gyakorol az iskola példája.

Nálunk a család az iskola példáját tekintve azt látja, hogy ez csupán növendékeinek szellemi kiképzésével foglalkozik, s már most a gondos és vagyonos család e példát a házi nevelésben követi. A tanév elején előveszik a gyermek tanrendjét, kiszámítják, hány órája marad szabadon az iskolai leczke tanulása után, s ezen egynehány órát megrakják zene- vagy nyelvleczkékkel. Magam is barátja vagyok a zenének, de ha az ember végig gondolja, hány oly gyermek részesül nálunk csupán szülői hiúságból évekig tartó zeneoktatásban, a kikben semmi különös zenetalentum nincsen, ha tudja, hogy az erre fordított idő a gyermek játszó idejéből lett elvéve, s hogy ezen órák, a melyek alatt a gyermeknek szórakoznia kellene, miután a zenéhez kedve nincsen, reá nézve a tortura óráivá lesznek, és ha az ilyen zenészetileg kitanított gyermekek későbbi éveiben azt látja, hogy ezen évekig tartó fáradságos munka eredménye a legnagyobb résznél semmi, úgy fel kell háborodnia azon, mily helytelen módon használja fel sok szülő gyermekeinek fejlődési idejét.

És miben áll a testi nevelés, a melyet az iskola teljesen a szülői házra bízott? Ez kizárólag a gyermekek testi ellátására szorítkozik. A szülők azt hiszik, hogy művelni, képezni csak a szellemet kell, a test úgy mellesleg majd kifejlődik önmagától.

A szegény gyermek, a kinek a gondviselés ily vagyonos és buzgó szülőket ajándékozott, reggeltől estig, egyik óráról a másikhoz siet, és fejlődő agyát siettetve működteti. Sehol kedélyesen elidőzni nem szabad, mert elkésik és megdorgálják. Az emberi szervezetnek bármely része az ilyen folytonos siettetett munkától megbetegszik. Ezen szabály alól nem képez kivételt az agy sem, annál kevésbé a

gyermek fejlődő agya. Az egyedüli természetes óvszer, a mely az ilyen lelkiismeretes szülő gyermekét az idegességtől megmentheti, a lustaság, a melylyel a szellemi túltöméstől megcsömörlött tanuló ezen intézkedés ellen tiltakozik, s a mely ellen ezután hiába küzd szülő és tanító.

Vannak e szabály alól kivételek. Vannak szülők, a kik józanul gondolkoznak a nevelés czéljai és útjai felől, a kik gyermekeik idejét okosan megosztják a testi és a szellemi nevelés közt, de e ritka kivételekből nem lesz erős nemzedék. A vagyonos szülők gyermekeiben kellene a nemzet testi és szellemi tehetségeinek a legszebben virágoznia. Ezen családok azonban gyermekeik testi nevelését elhanyagolják. Ez osztályokban a gyermeket nemcsak az iskola terheli meg szellemileg, hanem még külön a család is. Az ilyen gyermek olyan, mint valaki, a ki naponként két helyen ebédel meg dúsan. Az iskolai megterhelést a külön házi leczkék szellemi túlterheléssé változtatják. — És mit érünk el ezen nevelési rendszerrel? Azt, hogy úgynevezett jól nevelt ifjaink, a midőn a gimnáziumot elhagyják, azonkivül, hogy a humanióra és a realiákból annyit tudnak, mint más nemzetbeliek, anyanyelvükön kívül még beszélnek 2—3 idegen nyelvet és játszanak egy hangszert. Ha az agynak ilyetén megerőltetése nem lenne túlerőltetés, hanem gyakorlat, ifjúságunk életbe kilépve tudományban, művészetben, ha nem is szárnyalná túl, de legalább lépést tartana a külföldiekkel. És ha ezt nem teszi, annak egyik főoka, hogy a testi fejlődés nem tartott lépést a szellemivel. Mert magasreptű eszmék valósításához mindenekelőtt jó szárnyak kellenek, pedig ifjúságunk az életbe kilépve, nem bír ama testi erővel és szívóssággal, a melyre annak van legnagyobb szüksége, a ki a létérti küzdésben a szellem fegyverével akar harczolni.

Budapest. Dr. Dollinger Gyula.

BEETHOVEN CIS MOLL SONÁTÁJA.

(Befejező közlemény.)

A cis moll sonáta II. tételének hossza 61 üteny, de beleszámítva az ismétlőjellel és a «da capoval» jelzett ismétléseket is, összesen 140 ütenyből áll.

E tétel látszólag feloszlik I., II. és III. részre. A harmadik rész, a trio ismét 2 részből áll. Közelebbről vizsgálva a darabot e felosztás nem bizonyul egészen helyesnek.

Az első rész áll 16 ütenyből, ezekből az első nyolcz egy szabályos kis periodust képez, a következő nyolcz üteny pedig nem egyéb, mint az első kis periodusnak ritmikailag és hangzatilag fokozott ismétlése. Ezért nem szabad az első részt ismételni, mint más hasonló formájú daraboknál szokták. Beethoven ezt a tétel élén meg is jegyzi: la prima part senza repetitione.

Következik egy 8 ütenyes gyönyörű nagy tétel s ez a tulajdonképeni második rész. Ezt követi az első rész első periodusa 4 ütenynyel megnyújtva, mint a valódi harmadik rész. A 2-ik és 3-ik rész az elsőnek megfelelőleg ismétlődik.

Eddig tehát egy háromrészű kis dalformával van dolgunk, melynek első részét egy kis periodus teszi 8 ütenynyel. Az ismétlés, habár ki is van irva, a formán nem változtat. A második részét egy nagy tétel képezi szintén 8 ütenynyel, mely itt változatosság tekintetéből előnyösen helyettesít egy kis periodust. A harmadik rész ismét kis periodus s az egység szempontjából az első részhez hasonló, de négy ütenynyel megnyújtva, a mi ismét a darab változatosságára van jó hatással.

A trio — mint már láttuk — két részből áll. Első részét egy

gyönyörűen képződött kis periodus teszi; második részét pedig egy szabályos — két nagy tételből alakult — nagy periodus képezi. Ez tehát két részű átmeneti — jobban mondva — középen álló dalforma, melynek első része a kis dalformára, 2-ik része a nagy dalformára utal. Az egység kedvéért a triora, melynek mindkét része ismétlődik, megint az első három részű dal következik, mint a «da capo» mutatja. Ez uttal azonban a 2-ik és 3-ik rész ismétlése elmarad.

E tétel tehát egy három dalból alakult összetett dal, melynek képlete a következő; *A*, *B*, *A*. Az első dal «*A*» három részű s képlete az ismétlésekkel együtt ez: *aa*, *ba*, *ba*, A második dal — a trio — 2 részű, képlete: *aa*, *bb*. A harmadik dal olyan mint az első s attól csupán a 2-ik és 3-ik rész ismétlésének elhagyása által különbözik. Képlete tehát: *aa*, *ba*.

E tétel tempója allegretto (= kissé gyorsan, gyorsacskán), de némelyek, köztük *Bülow* és *Köhler*, mivel e tétel az előbbi igen szomorú dal közvetlen folytatása s e tétel bánatos jellegénél fogva a leglassúbb allegrettot veszik, oly lassút, hogy inkább andantino benyomását teszi a hallgatóra, azonban ez a darab eszméjének, mint látni fogjuk, nem felel meg. Ütenyneme $^3/_4$, tehát minden első negyed kap hangsúlyt.

Dinamikája az első dalban majdnem egyforma *p*. s csupán a 2-ik és 3-ik rész végén emelkedik ki kissé. A trio (2-ik dal) első része *sf*.-ban — melyek csupán egyes hangok kiemelésére vonatkoznak — igen gazdag. A második rész csak a végén emelkedik *pp*.-ból *p*.-ig. Ezen kívül a balkézben van két betétel *fp*.-val jelölve.

A kiírt dinamikai jeleknek szigorú szem előtt tartása mellett, a jó ízlésű játékos még számos árnyalatot fog tudni alkalmazni, csak ne téveszsze szem elől, hogy az egész tétel jellege *p*.

Különös figyelmet érdemel e darabban a frazirozás s ettől eltekintve a kötött játék érvényre juttatása a staccatóval szemben, melyek egymást felváltva, hol pedig egy időben vannak alkalmazva, mi a darab változatosságát s így szépségét, de egyszersmind nehézségét is nagyban fokozza. Szigorú kötést kiván főleg a trio 2-ik részében a balkéz, mely összekötve gyönyörű búgó melodiát ad.

A helyes ujjrakásra itt is nagy gond fordítandó. Hogy különböző ujjrakással mennyire más eredményt lehet elérni, szolgáljon például e tétel triojának 2-ik részéből a bal kéz Liszt és Bülow-féle jelzéssel.

Bülow.

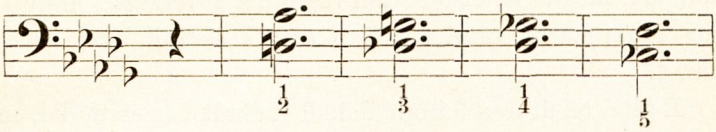

Liszt.

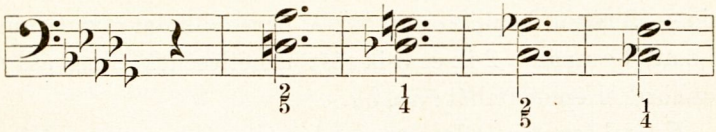

E tétel első periodusának jellege könnyed, bájos, a második periodus azonban — mely pedig csupán az elsőnek ismétlése — már mélyebb érzelmet tolmácsol, mit a fokozott ritmika s a dallamban a staccato kihagyása mutat. Érdekes e periodusban a dallam frazirozása, mit, ha a staccato kisérettel szemben kellőleg érvényre tudunk juttatni, a képzelhető legbájosabb képet nyerjük. Ennek teljes megértése végett a melódia külön eljátszását igen ajánlhatom. A második részben bánatos lesz a hang, a harmadik rész az elsőre emlékeztet, de a két utolsó ütenyben megnyugvás, vagy elhatározás van kifejezve.

A trio első része szinkopikus ritmikájával s kiemelendő betételeivel, valamint a bal kéznek a jobbtól elütő frazirozása által szenvedélyességre vall, mely a második az — elsőnél kétszer hosszabb részben a *pp.* által mintegy erőszakosan suttogássá nyomatik el, minek természetes következménye a megnyujtott forma. E dalban csodálat és gyöngéd, de szenvedélyes szeretet nyilvánul.

A triót ismét az első kedves, bájos dal követi, mint harmadik dal.

A *Bülow* kiadásban e dalnak utolsó előtti szakasza most

ritartandóval van ellátva s az utolsó szakasz «a tempóval» s *pp.*-val jelölve, mit minden jó izlésű játékos bizonyára követni fog.

Érdekes továbbá *Bülow*-nak azon megjegyzése is, hogy a III. tétel közvetlenül következzék a második után, mig *Erkel* a két tétel között hosszabb szünetet kiván. Később látni fogjuk, hogy ez utóbbi inkább megfelel a darab eszméjének.

A III. tétel első 8 ütenye egy önálló gondolatot fejez ki, mely a dominánson megállva a 15-ik ütenyig orgonapont által van megnyujtva.

A következő hat üteny, mintha a gondolat másik felét képezné, ugyanazon elemekből alakul, de nem megy cis mollba, mi által a gondolat hangnemi egységet s igy periodikus alakot nyerne, hanem cis mollból gis mollba modulál, melyben a következő gondolat fellép. E hat üteny tehát csak összekötő kapocsul szolgál, mégis könnyebb áttekintés okáért számítsuk az első gondolathoz.

A második — az elsőtől teljesen elütő gondolat a 21-ik ütenynyel gis mollban kezdődik s a 43-ikban — tehát 22 ütenyen át tartva — ugyancsak gis mollban végződik.

E gondolat 2-ik négy ütenye csupán az első négy ismétlése fokozott kidolgozással. Formailag ez nyujtás és ezért e gondolat 12 első ütenye egyetlen nagy tételnek vehető, mely ismétlés által 4 ütenynyel ki van bővítve. A gondolat másik felét egy 11 ütenyre terjedő nagy tétel képezi, mely a 37-ik ütenyben alkalmazott álfeloldás és ismétlés alkalmazása által van 3 ütenynyel meghosszabbítva.

E gondolat tehát egy zseniálisan szerkesztett nagy periodus formában van irva,

A bal kéznek szinkopikus alkalmazása a 2-ik nagy tételben a darab szenvedélyességét fokozza s egyik nehézségét képezi.

Ugyanazon akkord, mely a 2-ik gondolatot befejezi, kezdi meg a harmadik gondolatot s igy nemcsak átmenet nincs köztük, de az egyik gondolat vége s a másik kezdete teljesen egymásba olvad. Minthogy hangnemök közös, az eddigi gondolatkapcsolási módtól el lehetett térni s e változatosság által a darab szépségben

nyert, ezenkívül a 3-ik gondolatnak ily rohamos fellépése a tétel szenvedélyes jellegének megfelel, tehát stilszerű.

A 3-ik, a befejező gondolat hossza tulajdonképen 14 üteny, mely így alakul: *a, b,—a, b,—c, d*— | *a, b,—a, b,—c, d,—c, d*. Azaz Beethoven az első szakasz (2 üteny) ismétlése után egy új szakaszt csatol, mi által egy bővített kis tétel áll elő, melyet hangzatilag és dinamikailag fokozottabban ismétel, az utolsó szakaszt pedig utánozva, a gondolatot az 57-ik ütenyben gis mollban befejezi. E harmadik gondolathoz még 8 üteny hosszú orgonapont csatlakozik, mely azonban önálló gondolatot nem képez. A hat első üteny úgy tekinthető, mint a 3-ik gondolat függeléke (coda), míg a két utolsót áthajlásnak ismerjük fel, mely először játszva a tétel kezdetére vezet, másodszor pedig a tétel 2-ik részébe.

Ha a második rész felléptekor új gondolatot hoz, akkor az 5-ik rondó-formával van dolgunk, ha pedig az eddig fellépett motivumok vannak thematikusan kidolgozva, a sonáta forma jellemző részlete a bonyodalom áll előttünk.

Első tekintetre látjuk, hogy itt az utóbbi eset forog fenn.

Tudjuk, hogy a bonyodalomban a már ismert gondolatok jönnek elő s köztük mintegy küzdelem fejlődik ki. Épen ezért e rész a legmeglepőbb hangnemi változások színtere szokott lenni s a küzdő felek az eddiginél érdekesebb alakban tünnek fel. Végre mégis az első gondolat s ezzel az alaphangnem jut diadalra, mely utóbbi a darab végéig uralkodó marad. A bonyodalom az első és 2-ik gondolat elemeiből épülve s egy 13 ütenyen át tartó páratlan szép orgonaponttal végződve, a szépségek egész tárházát képezi. E szépségek oly szembetünők, hogy bővebb magyarázatra alig szorulnak. Elején az első gondolat lép fel győzedelmesen cis durban, mely a 7-ik ütenyben helyt ad a 2-ik gondolat bánatos melódiájának, majd mintha ez így nem eléggé fejezte volna ki, a mit mondania kell, a dallam a bal kézbe megy át előbb fis mollban, aztán *G* durban hozva a 2-ik gondolat első négy ütenyét, majd ugyanezen elemekből szövődik tovább a bonyodalom a dominánsra épült remek orgonapontig, melyet harangszerűleg ki kell emelni. Az erre alapított gyönyörű harmóniai egymásután annyira fokozza

a bonyodalom hatását, hogy az ember szinte megkönnyebbülve lélekzel fel, midőn az orgonapont befejeztével ismét az első fő gondolat tűnik fel.

Az orgonapontra épült harmoniai egymásután képletileg így fejezhető ki: *a, b, c, d, — a, b, c, d, e, — d, e, — d, e.* Az itt látható ismétlések fokozott kidolgozásban vannak alkalmazva, mi által az orgonapont szépségének hatalmas emeltyűivé lesznek.

A két befejező akkord után ismét az első gondolat következik a legkisebb változás nélkül, csupán az összekötő rész marad el, mivel a 2-ik részben a 2-ik és 3-ik gondolatnak is az alaphangnemben kell jönnie s így a 2-ik gondolat közvetlenül csatlakozhatik az elsőhez.

A második és harmadik gondolat is majdnem változatlanul van a dominánsból az alaphangnembe transzponálva.

A harmadik gondolat vége befejezhetné a sonataformát, de Beethoven még egy páratlan szépségű codát csatolt ide, mely első felében az első és második gondolatot zseniális átdolgozással hozván, szenvedélyes futamok után, melyek le és fel száguldanak, a szenvedély magaslatát eléri, s magát a trillán kitombolván, egy remek futammal esik a mélységbe.

Némelyek e futamot gyorsan szenvedélyesen veszik pl. *Stavenhagen*, mások — mint *Erkel* és *Bülow* — gyöngéd bánatos előadással. Ez utóbbi előadási mód mellett szól azon körülmény, hogy Beethoven a futamot nyolczad hangjegyekkel irta. A következő két adagio-ütenyben a szenvedély teljesen elnémulván, a coda 2-ik felében a 3-ik gondolat befejező része merül fel, bámulatos ellentétet képezve az előbbiekhez. Mély fájdalmat és elmerengést fejez ki, míg a szenvedély ujra felülkerekedvén a *p.*-ból rögtön *f.*-ba csapva tört akkordokban fel- és ismét lerohanva az egész darabot két rövid *ff.* cis moll akkorddal befejezi.

E tétel tempója presto agitato, a mi annál könnyebben kivihető, mert a bal kéz kergető motivuma, mely a jobb kezet a végletekig űzi, hajtja s melyet épen azért nagyon röviden és szenvedélyesen kell venni, annyira magával ragadja a játékost, hogy e darabot máskép, mint agitato nem is lehet játszani.

Az első gondolat szenvedélyes jellegét fokozza a szakaszok végén a *p.*-ból hirtelen előtörő *fs.*, mely csak az első akkordra vonatkozik Csupán a 8-ik üteny végén helyesebb az átmenet miatt mindkét akkordot kiemelni, mint Bülow kiadásában is látható. E gondolat végén a balkézben az orgonapontot tartani s egyszersmind a jobb kezet kisérő melódiát kötve hozni nem csekélység. Valamint nem kis feladat az orgonapont utolsóelőtti ütenyének disszonáló karakterét kellőleg éreztetni, a mi a hangsúlytalan akkordok, erős kiemelése által történik.

A bánatos, gyöngéd, szeretetteljes és énekes 2-ik gondolat megragadó ellentétet képez az előbbihez, míg a 3-ik gondolat mindkettőtől elütve, főleg a hozzátartozó kis befejező rész által szépség tekintetében páratlanul áll. A darab koronáját azonban a coda képezi, mely az egész tételt (darabot) röviden, de fokozottabb kidolgozással ismételve néhány üteny alatt a legellentétesebb érzelmeket juttatja érvényre.

Az eddigiek után a figyelmes játékos maga is meg fogja tudni vigyázni a különböző előadási jeleket, a figyelmet ezért csak még e tétel harmadik gondolatában (47—48-ik üteny) előforduló kettős terczek pontos kivitelére kivánom felhivni, mely a Bülow-féle ujjrakással csodálatos szépen sikerül. Ez ujjrakás a következő:

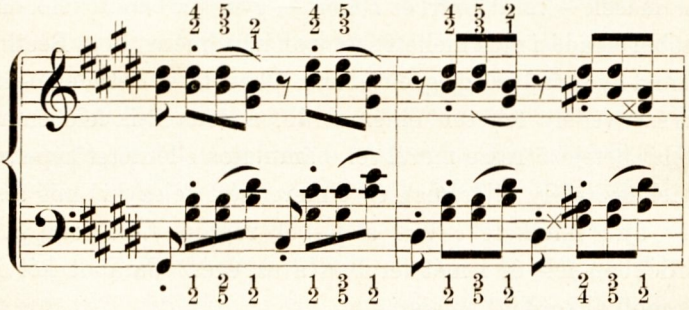

Épen ilyen elv szerint veendők a hasonló helyek.

És most nézzük még az egyes tételeket egymáshoz viszonyítva.

E sonáta három tételből áll. Az első adagio sostenuto, a második allegretto, a harmadik presto agitato.

E feliratokat tekintve, tempóbeli fokozódást látunk és pedig a nagy és fenséges gondolat-szülte terjengős lassút a szenvedélykorbácsolta leggyorsabb tempóval szépen közvetíti a középgyorsaságot képviselő allegretto tétel.

Hangnemileg bámulatos változatosságot találunk a legnagyobb egységgel párosulva. Az első és harmadik tétel ugyanis cis mollban van irva, tehát az utolsó tétel ott nyugszik meg, honnan az első kiindult s így az egység érvényesül. A második tétel hangneme des dur s míg ez — az által, hogy négy keresztes hangnemből 5 bés hangnembe tér ki — képzeletünket egészen más regióba ragadja, egyszersmind igen érdekes meglepetést tartogat számunkra, mert a Des dur hangzásra a Cis durral teljesen egyenlő, a Cis dur pedig a cis mollnak legközelebbi rokona ugyanazon alappal s közös hangzatokkal birván s egymástól csupán a harmadköznél térvén el.

A formát illetőleg, tudjuk, hogy a sonáta rendesen 4 tételből áll, melyek közül az első gyors sonátaforma, a 2-ik lassú dalforma, a 3-ik menuetto, vagy scherzo, s a negyedik sonáta- vagy rondoformában jelenik meg.

A cis moll sonátában a tulajdonképeni első tétel egészen elmaradt. A második — itt első — tétel egy lassú tempója két részű dalformát tüntet fel, a mi tekintve a darab eszméjét e sonáta I. tétele számára sokkal alkalmasabb mint a sonátaforma lett volna. A harmadik — itt második — tétel összetett dalformában van irva, tehát a menuetto vagy scherzo helyét pótolja, melyek szintén ezen formában szoktak megjelenni. Ez allegretto tételt azonban nem nevezhette Beethoven menuettonak, mert e tételben — mind láttuk — néhányszor formai szabadsággal él, mit egy tánczdarab — melynek ütenyszáma a tánczfigurákhoz van kötve — meg nem tűr. Ezenkívül a darab könnyed jellege sem felel meg a menuettonak. Scherzo sem lehet, mert végig csupán thematikusan van kidolgozva s így a scherzo lényeges tulajdonsága — a thematikus és kontrapontikus kidolgozás egyesülése — nincs meg.

Végre a 4-ik tétel a legremekebb sonátaformát tünteti fel, és így az egész darab megfelel a sonáta elnevezésnek, melynek

feltétele, hogy a tételek közül legalább egy, sonátaformában legyen irva.

E darab czíme mégis sonáta quasi una fantasia. E kifejezés tehát nem a formára, hanem minden egyes tétel felfogására és szabad előadására vonatkozik. Beethoven e remekét 1801 végén irta, 31 éves korában. Ez időben már számos örökbecsű munka hirdette nevének halhatatlanságát. A cis moll sonata Guicciardi Julia grófnőnek ajánlva 1802. év márcz. havában jelent meg.

Ha elgondoljuk, hogy midőn Beethoven e sonátát irta, folyton fokozódó süketsége már életének ijesztő réme volt, s hogy nagy szerelme Guicciardi Julia grófnő iránt szintén ez időre esik, s ha elgondoljuk, hogy Beethoven-nek éreznie kellett magában azt a rendkívüli tehetséget és erőt, mely által képes volt ezredekre kiható remekeket alkotni s mégis tapasztalnia kellett, hogy a rangkülönbség imádottja s közte legyőzhetetlen gát; ha mindezt elgondoljuk, egybevetve az eddigi megfigyelésekkel: akkor eleget tudunk arra nézve, hogy érző szívvel s gondolkodó elmével felfogjuk ez ihletett alkotás felülmulhatatlan eszmegazdagságát, leirhatatlan szépségét s a gondolatok szédítő mélységét; eleget tudunk arra nézve, hogy megértsük ez örökifju remekművet, melyet a leggazdagabb képzelőtehetség és bámulatos teremtő erő alapos tudománynyal párosulva alkottak meg, s melyben a legyőzhetetlen titán — mint *Berlioz* nevezé Beethovent — nagy lelkének legmélyebb titkai tárulnak fel.

Kellőleg átértvén s átérezvén e felséges zenei költeményt, nem tagadhatjuk, hogy Beethoven e művében is — mint annyi másban — fényesen bebizonyította, hogy egy zenedarab alapjául költői eszmék szolgálhatnak, bebizonyította, hogy az érzelmeket a zene által sokkal szívrehatóbban lehet kifejezni, mint bármely más művészet által, sőt bebizonyította azt is, hogy a zene kifejezési hatalma tulajdonképen ott csak kezdődik, hol a költészet s a többi művészet már elégtelen a kifejezésre.

Épen ezért egy zenedarab tartalmát — bár az egészet értjük, érezzük — szóval elmondani lehetetlen s csak megközelítőleg s hasonlat által érzékíthető meg bármelyik más művészet által.

Innen van az, hogy ugyanazon darab különböző egyének lel-

kében különböző képet idézhet fel. E képek az illetők eltérő felfogását is illusztrálják s így könnyen megérthetjük, hogy egy darab előadása a legpontosabb betanulás daczára mennyire különböző lehet.

Rellstab szerint a cis moll sonáta adagiója olyan, mint a Vierwaldstädti tó holdvilágos estén. Innen neve is: Mondscheinsonate.

Liszt az allegrettóról beszélvén, egyetlen mondattal az egész darabot utolérhetetlenül jellemezte: Une fleure entre deux abîmes — virág két örvény között. — A két örvény az adagio és presto. Egyik az ég végtelensége, másik a tenger feneketlen mélysége.

Lenz szerelmi fantáziának nevezi e darabot és így ír erről; Az adagióban a költő viharral szívében a tengerparton áll. Minden csendes, szent — csak néha törik meg egy hullám tompán mormogva — lassan a parton. A hold rezgő sugára a tenger tükre felett — a végtelenség előtted, feletted, alattad — a nappal hű kiséröi a gond és szükség eltünnek és a sebzett lélek hálaimát küld az ég felé.

Egy világos hang vonul át a mélységen, a szíven. E hang a mélységből a kedves képét hozza. (Allegretto.)

A nappallal jön a vész. (Presto agitato.)

Dingelstädt pedig ezt mondja: A grófnőnek való ajánlás még nem vezet szerelmi sóhajtozásra. Ha nagy emberek szerelmesek, akkor nagy dolgokat irnak: egy Faustot vagy Lear királyt. Liszt eltalálta: une fleure entre deux abîmes. A scherzo: Margit. Később magával rántva.

Más helyt ismét ugyancsak *Dingelstädtől* ez áll:

A sonáta egy adagióval kezdődik, melyben a dallam szinte semmi, de a harmónia eláraszt oly szomorú, oly titokzatos akkordokkal, a mint ezt csak Faust monológjában találhatjuk, midőn élete felett elmélkedik belefáradván az Isten hiábavaló keresésébe. A természet hangját, mely nyiltan fellázad a teremtő ellen, csodálatosan adja vissza a megnyújtott kilenczed a 16-ik ütenyben, a kilenczed, melyet ujra feltalálunk még szívszaggatóbban, még reménytelenebbül a motivumnak a dominánson való ismétlésénél.

A basszus méltóságosan felel a deliriumban levő filozófus gondolatára; vele érez, vele szenved; vele téved a gondolkodás feneketlen örvényébe, mihelyt őt nem az Isten hangja vezérli. Az adagio úgy végződik, mint egy távoli echo fájdalmas hangja — megtörve az emberi semmiség sziklaján — elhal, és a gondolkodó egy pillanatra csalékony nyugalmat élvez. Következik a scherzo és ezzel ismét Faust, de életének egy másik fázisában. Átlépte a Rubikont és egy merész ugrással a határt, melyet a Mindenható számunkra jóakarólag kijelölt. Nem találván Istent a földön, megy megkérdeni a poklot. De vészthozó útjában egy virágot talál, oly kedveset, oly égit, hogy egy pillanatra megáll, hogy a valódi és érdektelen szerelem illatától megittasodjék. Esztelenül! esésében magával rántja azt, mint tavaszszal a magas Alpesek lavinája magával sodor egy hegyi virágot, mely az egész nyárra illatot igért. Igy elszakítván az utolsó köteléket, mely a földhöz fűzte, görcsösen ragaszkodik ehhez még azon kivánság által, hogy hibáját jóvá tegye a rossz segítségével, hogy legyőzze a poklot saját fegyverével. A presto e küzdelmet mutatja. Itt feltaláljuk az adagio szívszaggató gondolatait megelevenedve; feltaláljuk Faust bátorságát és büszkeségét, de kétségbe eséssé, őrült szenvedélylyé változva, midőn a mester rabszolgának látja magát: (első gondolat); feltaláljuk Margit emlékét, de mint lelkiismeretfurdalást (2-ik gondolat) és ezt a rettenetes Mefisztofelesz pokoli kaczaja követi (3-ik gondolat).

Mielőtt Dingelstädt értelmezését olvastam volna, e darab tartalmát így képzeltem: Az első tétel nemes vallásos, de reménytelen szeretet, imádat; az allegretto szerelmi enyelgés, míg a harmadik tétel a legszenvedélyesebb szerelem kifejezése.

Most világos előttem, hogy az allegretto Margit — Julia. Igy megértjük, miért kell szükségképen a második tételnek az első után megszakítás nélkül következni. Az első egy túlvilági álom, imádat, szerelmi ábránd; az utolsó két akkordnál elnémul a dal, mert Julia képe tűnik fel a távol homályában — ezért a Des hangnem.

Igy felfogva értjük, hogy miért kell a két első tételt folyton halkan, ábrándosan játszani s világosan áll előttünk, hogy a

II. tétel tempójának könnyed allegrettónak kell lenni s nem andantinoszerűnek, mint *Bülow* és *Köhler* kívánják, mert Julia bájos alakját kell festeni.

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy akadtak nagy hirű művészek, kik az allegrettót — mint a darab szelleméhez nem illető részt — konczertjeik alkalmával teljesen elhagyták!

Az allegrettóval a vizió eltünik s a költő a valóra ébred. A III. tétel tehát nem következhet megszakítás nélkül az allegretto után, miként *Bülow* kiadásában látjuk — a képnek el kell tünnie.

Érdekes tudni, hogy némelyek szerint a cis moll sonáta alapjául *Seume* «Die Beterin» czimű költeménye szolgált. Továbbá, hogy sokan e darabot «Laubensonate»-nak nevezik, mivel azt tartják, hogy Beethoven e művet a Guicciardi Julia grófnő kertjében rögtönözte volna.

Visszatekintve az eddigiekre, csodálattal látjuk, hogy a három tétel eszméje és így hangulata egymásból folyó és mégis egymástól elütő, sőt a költői alapeszmétől egészen eltekintve az adagio fájdalmas édes hangja — álmodozó hangulatát végig megtartva — mindenki szivébe megtalálja az utat. Az allegretto kedves és természetes kifejezése által bájol el, míg a presto szenvedélyességével ragadja magával a hallgatót.

Az egyes gondolatok — mint pusztán zenei gondolatok — gyönyörűek, változatosak s mégis egymással a legszorosabb összeköttetésben állnak.

A gondolatok kifejezése kivétel nélkül természetes s mégis választékos előkelő, sőt — főleg az utolsó tételben — csillogó.

A forma, valamint a darabnak minden egyéb sajátsága a költői ideának és a zenei gondolatoknak szükségképeni kifolyása.

A szabálytól sok eltérést találunk, de ezek a darab értékét csak növelik, mert mindig a tartalom természetes következményei.

E mű stilusa tehát mesteri. Stilus alatt ugyanis a zenében a tartalom és forma közötti szerves összefüggést értjük.

Különös szépségei e sonátának az orgonapontok, codák, és szinkopák utolérhetetlen alkalmazása.

Orgonapontot főleg a III. tételben találunk igen gyakran s mindig remekül kidolgozva.

Az első tétel codája s a harmadik tétel első részének végén alkalmazott coda felülmulhatatlan, de páratlanul áll szépség tekintetében a prestot befejező coda, mely az egész tételt röviden összefoglalja. A codának ezt a nemét Beethoven teremtette meg s ez által a sonátaforma 2-ik részét tetemesen megnyujtotta s épen ezért nála a sonátaforma 2-ik részének ismétlése rendesen elmarad.

Ugyancsak Beethoven sajátságai közé tartozik a szinkopák gyakori alkalmazása. E módozatot is ő juttatta érvényre s hogy mennyire emelte ez által a kidolgozás érdekességét, e darab II. és III. tétele meggyőző bizonyságul szolgál.

Különös érdekkel bir s Beethoven mesteri kezére vall e darabban még a dinamikai jelek alkalmazása is, mely szerint gyakran a legélesebb ellentétek kerülnek egymás mellé s mely mindig lélektani alappal birván, nagy hatású.

Többet mondani e darabról feleslegesnek tartom, a ki fáradságot vesz magának ezt gyakorlatilag tanulmányozni, tapasztalni fogja, hogy köteteket lehetne irni erről, a nélkül, hogy kimeríthetnők a legkülönfélébb szépségek kincsesbányáját s kellően ki tudnók fejezni azokat a hatalmas érzéseket, melyeket e költői remek átértett és -érzett előadás mellett mindenkiben felkelt.

Épen ezért e sorok czélja nem is a darab szépségeinek méltatása, hanem megmutatni azt a magaslatot, melyre növendékeinket felvezetni kell törekednünk. Ha a növendék egy nagyobb remekművet egészen önállóan képes tanulmányozni s azt szépen előadni, a zenetanító művét befejezte. Fontosnak tartom, hogy minden zenetanítással foglalkozó egyén biztosan ismerje a czélt, melyet eléretni akar s ismerje a növendék testi és lelki erőit, mert a tananyagot csak ekkor választhatja meg helyesen s a tananyag feldolgozása is csak ez esetben lehet öntudatos és czélirányos.

Tanításunk csak így felelhet meg a nevelés és zenetanítás követelményeinek, melyek a lélek összhangzatos fejlesztését s az önálló életképes zenetudást czélozzák.

Budapest. Leley A.

A RAJZOKTATÁS MÓDSZERE. *

(Első közlemény.)

Ha rajzolásról van szó, a legtöbb ember úgy vélekedik, hogy arra csak a külön tehetséggel megáldott jövendőbeli művésznek vagy a leendő iparosnak van szüksége, sőt a pædagogusok nagy része is a rajzoktatást csak holmiféle «csendes foglalkoztatásnak» tekinti, mely «a kézügyességet fejleszti s a növendékeket rendszeretetre és tisztaságra szoktatja».

Újabb időben azonban folytonosan növekedik azoknak száma, kik a rajzoktatásnak az értelmi tehetségek harmonikus kimüvelése körüli fontos szerepét elismerve, azt általános képzést nyujtó iskolákban is nélkülözhetetlennek, s a többi tantárgyakkal egyenlő rangúnak tekintik.

Hogy a rajzoktatás ezen fontos szerepét betölthesse, megkivánjuk, hogy *fejlessze 1. az értelmes látást, a megfigyelő tehetséget, 2. a logikus gondolkodást önálló s teremtő tevékenységet, 3. a szép iránti érzéket.* Mindez az ipar és a művészet körébe tartozó alakelemek ismertetése és rajzbeli előállitása által történik. Maga a rajzolás tehát nem czélja a tanításnak, hanem a czél elérésére szolgáló eszköz.

A rajzoktatásnak ezen feladatai közül egyiket sem szabad elhanyagolni, vagy a többiek rovására kiterjeszteni.

Hogy a gyermek ismereteit gyarapítsuk, minden oktatásnál arra törekszünk, hogy megfigyeléseinek lényegét helyesen fogja fel, mely czélból azokat tüzetesen megbeszéljük s a növendéket

* A «Budapesti Tanítótestület» ez évi vitatételéhez.

arra tanítjuk, hogy minden fogalomra a helyes szót is megtalálja. A rajzoktatás azonban arra képesíti a tanulót, hogy ne csak szóval, hanem látható képben is mutassa ki azt, hogy a tanító szavait megértette, s magának a fogalmakat helyesen alkotta meg. Szóbeli leirás által ugyan meglehetősen tiszta fogalmakat adhat a látottakról, de alapos megértésének egyedüli s valódi bizonyitékát csak rajzzal adhatja.

Általános képzést nyujtó iskoláinkban arra törekszünk, hogy a gyermek minden tehetségét egyenlő mértékben fejleszszük. Ezen czélnak szolgál a rajzoktatás is, mert oly ismereteket közvetít, a melyek minden emberre egyaránt szükségesek.

Itt még nem lehetünk tekintettel a növendék által választandó szakmára, már azért sem, mert a legtöbb tanuló még nem választott pályát és nem is érthetné meg a jövendőbeli hivatása által követelt szaktanulmányok sajátságait, mivel pedig másrészt lehetetlen, hogy a tanító pl. húszféle iparág különböző követelményeinek megfeleljen. Egyes kiváló tehetségű tanulókkal is csak úgy foglalkozhatik tüzetesebben, ha azok miatt a többieket sem hanyagolja el.

Ebből következik, hogy *a rajzoktatásnak is feladata, az összes tanulókat egy közös czél felé vezetni.*

Még sok rajztanító is azon a véleményen van, hogy a rajzolási képességet leginkább gépies gyakorlás, sokszori ismétlés által fejlesztjük, ezért rajzfüzeteket adnak ki, a melyek úgy vannak beosztva, hogy az előnyomott mintát többször lehessen utánozni abban az irástanításnál szerzett véleményben, hogy az utolsó a legjobb lesz, mert a kezet egy és ugyanazon forma sokszori rajzolása által gyakorolni kell.

Igaz, hogy éppen úgy, a mint gyakorolni kell a szemet a szemet a látottat gyorsan és biztosan felfogni, a kezet is gyakorolni kell a szemléltet visszaadni. A kéznek azonban nincs szüksége annyi gyakorlatra, mint azt sokan gondolják s a kéz- és ujjtartást nem szükséges annyira szabályokba szorítani, mint a szépirásnál vagy a zongorázásnál.

A rajz hozzáértő szemlélője először azt nézi, hogy értelem-

mel van-e rajzolva, az előállítás ideje csak ritkán érdekli. Fontosabb inkább az, hogy a szellemi érték és az előállítási mód között bizonyos összhang legyen, ezért *az egyes feladatokra fordított idő mindig arányban legyen a feladat nehézségével és fontosságával.*

A kézügyesség tehát nem lehet az oktatásnak főczélja, magában véve nem is bir pædagogiai értékkel, hanem az alapos képzésnek csak szükséges eredménye.

A legtöbb gyermeknél már kora ifjúságban mutatkozik az utánzó és teremtő ösztön. Próbálnak rajzolni, színezni, agyagból gyúrnak, ollóval vágnak, késsel faragnak mindenféle idomot, alakot. Ebből kiindúlva sokan azt vélik, hogy a rajzolást korán, mindjárt az iskolába lépés alkalmával kell megkezdeni. Ezek azonban nem veszik tekintetbe az említett kisérletek és az iskolai rajzoktatás közti különbséget. Azon ismeretek, fogalmak, tapasztalatok, melyeket a gyermek iskolába lépése alkalmával magával hoz, igen kevés vagy semmi összefüggésben nincsenek egymással; gondolatai tehát inkább határozatlan sejtésből, mint biztos tudásból erednek. Az említett játékokat a gyermeknek nyugodtan megengedhetjük még akkor is, ha a legnehezebb feladatokra vállalkoznának, mert ily önálló foglalkozások nemcsak ártalmatlanok, hanem hasznosak is, a mennyiben a munkakedvet fejlesztik, sőt tehetségesebb gyermekeknél még az önbirálat felébredésére is vezethetnek.

Az iskolában azonban a rajzolás többé nem játék, nem mulatság, hanem komoly, rendszeres tevékenység. Ezen tevékenység első sorban helyes látást tételez fel, ez ismét oly szellemi fejlettséget, oly éles gondolkodást igényel, minőt hat éves gyermeknél csak igen ritkán találhatunk meg. Észszerű rajzoktatás azonkívül oly feladatok rendszeres egymásutánját követeli, melyek elvont természetüknél fogva a gyermek kedélyének csak igen kevéssé felelnek meg, és a melyek lényeget az ifjú szellem bizonyos életkor előtt nem is képes megérteni.

Általánosan azt tapasztalták, hogy a gyermekek tíz éves koruk előtt még nem képesek a rajzolandó alakot helyesen felfogni és ábrázolni, ezért ha csak nem akarunk a később említendő érték-

telen kisegítő eszközökhöz fordulni, tanácsos *a rajzolást csak a 4. iskolaévben, vagyis az elemi iskola 4. osztályában megkezdeni.* Korunk legjelesebb szakférfiai ezen értelemben nyilatkoztak, ezt tartalmazzák a német rajztanítók egyesülete által felállított alapelvek * is és hasonló értelemben nyilatkozott egy a franczia közoktatási miniszter által egybehívott bizottság is.

Ha már előbb kezdjük a rajzoktatást, ne várjunk eredményt, mert legjobb esetben némi kézügyesség elsajátításáról lehet szó, melynek értéke fölötte csekély.

Hogy a rajzoktatást minél korábban megkezdhessék, a gyermekeknek oly füzeteket adnak kezébe, melyek lapjain a halványan előnyomott ábrák vonalait csak utána kell húzni, vagy a melyeken az irányok pontok által vannak megjelölve.

Ez vezetett az észszerű rajzoktatás hivei által annyira elitélt pont- és vonalhálók alkalmazására (Stigmographisches- und Netzzeichnen.)

Nem tagadható — s ez egyik főérve a sztigmografia érvelőinek — hogy az előnyomott pontok és vonalak a kezdő munkáját tetemesen megkönnyítik, úgy hogy a rajzolást már a kisdedóvóban is meg lehet kezdeni. Azt is felhozzák ezen módszer védelmére, hogy a kézügyességet fejleszti, sőt egyesek azt állítják, hogy még a szemmértéket is fejleszti az által, hogy a szemet a távolságok megitélésére kényszeríti! Azt mondják továbbá, hogy a gyermek korán ismerkedik meg sok szép formával, mi által a tárgy iránti szeretet fokozódik; megkönnyíti a tanító munkáját s egyszersmind lehetővé teszi a gondos és szigorú felügyeletet. Azt tartják, hogy a növendék képzeletét gazdagítja az által, hogy könnyűvé teszi adott idomokat átalakítani, megváltoztatni, kiegészíteni és újakat alkotni, végre csín- és tisztaságra szoktatja a gyermeket. Ezen módszer védelmére még a szépírásnál használt segédvonalakra is hivatkoztak, nem gondolva meg azt, hogy a rajzolás és szépírás közt ak-

* «Grundsätze für den Unterricht im freien Zeichnen an Schulen für allgemeine Bildung» Zeitschrift des Vereines deutscher Zeichenlehrer. 1887.

kora különbség van, hogy ezeket egymással párhuzamba állítani alig lehet.

Hogy az írástanítást már az oktatás alsó fokán kell megkezdeni, azt bizonyára senki sem fogja kétségbe vonni, azt sem, hogy itt a segédvonalakat el nem kerülhetjük. A kellő eredményt el is érjük. Nem úgy a rajzolásnál, hol az ezen fokon elérhető eredmény a segédvonalak és pontok daczára egyenlő a semmivel.

Azoknak pedig, kik a szépírást a rajzolással egy kalap alá akarják vonni, megmondjuk, hogy az elsőnek czélja a betűk csinos és folyékony előállítása, a rajzoktatásé, ismételjük, *nem* a folyékony előadás, hanem a helyes látás, logikus gondolkodás és az ízlés fejlesztése, a grafikai előállítás csak másodrendű fontossággal bír.

A pont- és vonalhálós lapokon való rajzolás ellen a következőket kell felhoznunk:

A nevezett módszer csak látszólagos eredményt szül; a szemet nem gyakorolja a látottak felfogásában, mert a rajzolás lényege, az értelem fejlesztése egészen figyelmen kívül marad. A tanulók nem törődnek a vonalak hosszúságával, irányával, az idomok alakjával, arányaival, elhelyezésével, — hiszen ez mind elő van nyomva, csak mindig két-két megjelölt pontot kell összekötni. Ezen mód folytonos egyformasága, egy és ugyanazon dolognak a tulságig gyakori ismétlése utóvégre a legfrissebb képzelő tehetséget is elzsibbasztja, az értelmet nem fejleszti, s a tárgy iránti érdeklődést csökkenti.

Legjobban igazolja ezt az ily módon tele rajzolt lapokra vetett egy pillantás. Vonásról vonásra, lapról lapra a munka hanyagabb lesz. Míg ebből azt látjuk, hogy mennyire tévednek azok, kik egyes gyakorlatok sokszori ismétlését tartják üdvösnek, egyszersmind azt is tapasztaljuk, hogy ilyen munka által a tanulót csak figyelmetlenségre és fegyelmetlenségre szoktatjuk.

Kétségtelen, hogy a hálózott lapokon való rajzolás által a tanulót csak ámítjuk. Számlálgatás és összekötés által előállít idomokat, melyekről azt hiszi, hogy azokat maga rajzolta, holott azok fejlődését, alaktörvényeit nem is ismeri. De ezen mód még a kéz-

ügyességre is csak igen kevéssé hat fejlesztőleg, mert a tanuló hosszabb vonalakat is csak egyik ponttól a másikig húzott rövid darabokból állít össze s szeme is mindig csak ily rövid távolságokkal foglalkozik.

Gyakran a tanulók az ilyen rövid vonalakat, mivel ezek húzásában meglehetősen biztosak, jó feketén a papirosba vésik, a mely eljárásról a későbbi szabad rajzolásnál, a hol az eleinte könnyedén oda tett vonalakat csak ismételt megitélés és javítás után szabad erősebben meghúzni, alig lehet őket leszoktatni.

A négyzetes hálóba illeszthető egyszerűbb ábrák, — rajzolásuk a gyakori ismétlés daczára is gyorsan történvén — nemsokára kifogynak. A tanító kénytelen összetettebbekhez fordulni, a melyeknek szövevényes menetét a gyermek már nem képes követni; sőt az alkalmas anyagnak gyorsan bekövetkező hiánya sokakat arra vezet, hogy oly idomokat vegyenek fel, melyek csak erőszakkal illeszthetők négyzethálóba. Szabályos három-, hatszögeket pl. négyzethálóba illeszteni természetellenes, mert ezen idomok lényege nem a négyzeten alapszik. Éppen olyan helytelen görbe vonalak beleszorítása hálóba, mert eltekintve attól, hogy itt csak igen kevés pontnak vehetjük hasznát, már a sok pont látása is izgatja a szemet és megakadályozza a szép hajlás megitélését. Hasonlóan elvetendő térbeli alakok rajzolása hálóba, mert ily képekkel csak helytelen témát nyujthatunk.

Végre a tapasztalat azt mutatja, hogy a szabad rajzolást még akkor is elülről kell kezdeni, ha a gyermekek hosszabb ideig, sőt éveken keresztül rajzoltak hálózott lapokra; de mennyire fog csalódni a növendék, ha látja, hogy ismét ott kell kezdeni, a hol néhány évvel ezelőtt kezdte, és hogy sokkal nagyobb fáradsággal alig képes oly szép alakokat rajzolni, mint hálóba.

Igaz tehát, hogy ezen móddal már korán kezdhetjük meg az oktatást, de egyéb eredménye nincs, mint csekély értékű kézügyesség, csekély értékű, mert azt értelmes rajzoktatásnál néhány hónap alatt úgyis elérjük.

Hogy a sztigmografikus módszer a tanító munkáját megkönnyíti, azt szívesen elhiszszük, sőt talán nem csalódunk, ha azt

állítjuk, hogy nagy elterjedését ezen módszer éppen az említett körülménynek köszönheti. Hiszen még a tanítónak sem kell rajzolni tudni és mégis minő csinos és rendes rajzlapokat állíttat elő már az oktatás első éveiben!

A kombináló tehetség fejlesztése és a képzelet gazdagítása czímén a hálós rajzolás mellett felhozott érvek szintén nem bizonyítanak a mellett, hogy ezen mód szerint éveken keresztül rajzoltathatunk. Előbbre való a formaérzék és az itélő képesség kimüvelése, mi nélkül a rajzbeli kombinálás teljesen fölösleges annál is inkább, mivel ezen tehetség fejlesztése alkalmas játékszerekkel sokkal könnyebben érhető el.

A tanulókon tett megfigyelések azt mutatták, hogy néhány évi sztigmografikus rajzolás által elért haszon sokkal csekélyebb, mint az ugyanazon mód által okozott káros eredmény, mely figyelmetlenségben, elhamarkodott kivitelben és nehézkesen a papirba vésett vonalakban nyilvánul. Ezen okból a közép- és polgári iskolai tanítók sokkal szivesebben tanítják az oly növendékeket, kik még egyáltalában nem rajzoltak, mint azokat, kik néhány évig hálós rajzolással foglalkoztak.

Megemlítjük még, hogy a hálós lapok, mivel ezek nézése a szemet kiválóan izgatja, a látóképességre is káros befolyásúak. Németországban Graeber rajztanító kezdeményezése folytán 72 kiváló szemorvos adott véleményt a sztigmografikus rajzolás befolyásáról a gyermekek látóképességére. Ezek közül 52 a pontozott és hálózott lapokat, a mennyiben ezek a rövidlátás elterjedését nagy mértékben elősegítik, ártalmasnak nyilvánítattak, 19 feltételesen tartja megengedhetőnek s csak egy tartja ártalmatlannak a nevezett rajzlapok használatát.

Budapest. Hollós Károly.

ISKOLAI ÉRTESÍTŐK.

*III. Polgári leányiskolák.**

14. A h.-m.-vásárhelyi államilag segélyzett polgári leányiskola értesítője az 1889—90. tanévről. Közzéteszi az iskolaszék. — Ezen tanév volt a polg. leányiskolának alapítási éve. Az iskolaszéknek és Lévay Ferencz kir. tanfelügyelő úrnak buzgó együttműködése folytán sikerült az 1875 óta fennállott kétosztályú közs. felső leányiskolát e tanév kezdetével polg. leányiskolává alakítani. Hogy mily szükséges volt ez átalakítás, mutatja az az örvendetes körülmény, hogy míg a felső leányiskolának csak 20—25 növendéke volt: a polgári leányiskolába mindjárt az első évben 74-en iratkoztak be.

A tanév az épület átalakítása s az iskola ujjászervezése miatt csak október hóban nyittatott meg, s e miatt meg az influenza és más járványos betegségek miatt, melyek a növendékeket és tanítókat egyaránt akadályozták a rendes iskolalátogatásban, a tananyagot nem is fejezhették be minden tárgyban. A tananyag befejezését gátolta az alsóbb osztályokban az is, hogy a növendékek előkészültsége szerfelett különböző volt; de a haladásuk azért mégis kielégitő, magukviselete pedig általában jó volt. A növendékek gondos nevelésére a tanítótestület nagy súlyt fektetett. A tanítók és tanítónők foglalkoztak a növendékekkel a tanórákon kívül is, felügyeltek rájuk, szabadba kirándulásra vezették és játszadoztak ott velük. A tankönyveket az igazgatóság szerezte be, s a szegény gyermekeknek a tankönyvek után esedékes perczentekből 26 frt 80 kr. értékű tankönyvet osztott ki. *A tantestület* az óraadókkal és hitoktatókkal együtt 13 tagból állott, köztük: tanítónők Geruskáné Kardos Jusztina, Zsenatiné Biró Emilia és Nagy Bálintné. *A növendékek létszáma* volt 74; *vallás szerint:* róm. kath. 10, ev. ref. 25, ág. ev. 2, izraelita 37; *anyanyelv szerint:* magyar 72, német 2. *Tandíj* egész évre 10 frt; beiratási dij 50 kr. *Zongora* tanulásért egész évre 20 frt. A füzetben a gazd. szaktanfolyammal egybekötött felső népiskoláról s az ismétlő iskolákról és óvodákról is van kimutatás.

15. A turócz-szt-mártoni m. k. állami polgári és leányiskola értesítője 1880—81. és 1889—90. tanévekről. Szerkesztette: Boldis Ignácz igazgató. — (Ugyan e füzetben a középkereskedelmi s polgári fiúiskolákról az elemi fiú és leányiskolákról is van jelentés.) Ez értesítő

* A megelőző közleményeket lásd a folyóirat VII. és VIII. füzetében.

10 év történetét foglalja össze, melyből kitűnik, hogy az iskolák tantestülete nagy buzgósággal és lelkesedéssel szolgálta az iskolák érdekeit és a magyarosodás ügyét. Örömmel emlékezik meg a nagy szorgalommal összeállított igazgatói jelentés a tantestületben élő jó szellemről, melynek az eddig elért sikereket jó részt tulajdonítja. *A tantestület* az összes intézetekben, a hitoktatókat is beleértve, 23 tagból állott, köztük a következő tanítónők: Derszib Béláné, Jilly Vilma, Kresselbauer Mária, Révész Lajosné, Schiller Irma. Az elemi leányiskolában: Gruber Vilma, Szágány Mária. *A növendékek létszáma* az utolsó évben volt 60; *vallásra nézve:* róm. kath. 11, ágostai ev. 26, izraelita 23; *anyanyelvre:* magyar 13, német 23, tót 24. Az intézetnek volt önképző-köre, a tantestület felolvasó estéket rendezett. *Tandíj* egész évre 5 frt, beiratási díj 1.50 kr.

16. Az állam és a helybeli nőegylet által segélyzett szarvasi társulati elemi osztályokkal egybekötött polgári leányiskola értesítője 1889—90. tanévről. Közli Moravcsik Géza igazgató. — A tanítás a járványos betegségek miatt több ízben fennakadást szenvedett, de a növendékek s a tantestület buzgósága a mulasztottakat kipótolta. A haladás teljesen megfelelt a várakozásnak s a növendékek magaviselete kifogástalan volt. *A tantestület* 10 tagból állott, köztük tanítónők: Lukes Ilon és Mihálfi Melán. A növendékek létszáma volt a négy osztályban 34. Tandíj a havonkénti 2 frt 50 kr.-től az osztályok emelkedésével 5 frtig emelkedik.

17. A deési államilag segélyzett polgári fiu- és leányiskola értesítője az 1889—90. iskolai évről. Szerkesztette Pfeiffer János igazgató. — A tanév ünnepélyesen nyittatott meg, s a tanítás akadálytalanul folyt. *Az egészségi állapot* annyira kedvező volt, hogy az influenza miatt is csak kisebb mértékű mulasztások fordultak elő, a tanítást megszüntetni nem kellett. A tanítási anyagot részletesen kidolgozott és jóváhagyott tanítási menetek alapján teljesen bevégezték; a növendékek haladása és magaviselete jó volt. *A tanári testület* a két intézetben 15 tagból áll. Tanítónők: Bátky Mária, Kovács Kornélia és Wollanka Emilia. *A növendékek létszáma* a polg. leányiskolában 74 volt. *Vallásra nézve:* róm. kath. 24, ev. ref. 36, gör. kath. 6, ág. ev. 1, izraelita 7. *Anyanyelv* szerint: magyar 67, román 6, német 1. *Tandíj* egész évre 4 frt; beiratási díj 1 frt, könyvtárdíj 15 kr.; segélyalapra 15 kr. A szegény tanulókat a nőegylet segélyezi.

18. A magyar gazdasszonyok országos egyletének évkönyve, mint az egyesület által Budapesten fentartott elemi és polgári iskolai folyamokkal biró árvaház és leánynevelő-intézet értesitője. Összeállította Mayer György egyesületi titkár. — Az árvaházban a lefolyt évben 50 árva, 17 fizető és 7 alapítványon levő, összesen 74 növendék volt elhelyezve. Az árvaházban szerényebb viszonyok között élő családok gyermekeiket csekély, 250—300 frtnyi évi díjért jó nevelésben részesíthetik. Az egyesület gondoskodott arról is, hogy a fizető növendékek zenét és franczia nyelvet tanulhassanak. Egyebekben az elemi és polgári iskolák tanterve szerint tanítanak. Az intézetnek szép tágas, egészséges fekvésű, kellően felszerelt épülete, szép kertje és tágas udvara van. Az egészségi állapot kedvező, a tanítványok mind benlakók. A tanítótestületet — a hitoktatókat kivéve — benlakó tanítónők alkotják. Igazgató Sár-

csevits Betty, tanítónők: Erőss Ilona, Beck Irén, Pauda Irma, Pacsesz Emilia és özv. Barna Ferenczné.

19. A rimaszombati nyilvános polgári leányiskolának 22. évi értesítője. Közzéteszi: Fábry János igazgató-tulajdonos. E jóhírnevű magánnevelőintézet ez évben megszüntette munkásságát, mert tulajdonosa azt már csak anyagi áldozatok árán tarthatta fenn. A város az iskola beszüntetésével maga állított fel polgári leányiskolát s azt f. évi szeptember hóban meg is nyitotta. Fábry János intézettulajdonos megható szavakkal búcsúzik el intézetétől, melyet 22 éven át oly szeretettel és szakértelemmel vezetett, s melylyel Rimaszombat és vidéke közművelődésének oly hasznos szolgálatokat tett. Az intézet tanítótestületéből többen városi alkalmazásba léptek át.

20. Kutka Mária benlakással összekötött, Verseczen 29 év óta fennálló nyilvánossági joggal biró elemi és polg. leányiskolájának értesítője az 1889—90. iskolai évről. Közli Kutka Mária intézettulajdonos. — Ez a derék intézet is megszünteti működését; 600 növendéket nevelt a közel 30 év alatt s Versecz városa, melynek még más polgári iskolája nincs, nagyon meg fogja érezni hiányát. A nagy gonddal összeállított értesítőben az igazgató-tulajdonos hálás szavakkal emlékezik meg mindazokról, kik intézetének fentartásában tanácscsal segítették s az intézetben tanítással foglalkoztak. *A tanári testület* 14 tagból állott, köztük tanítónők az igazgatónőn kívül Kún Etelka, Kováts Blanka, Lohmüller Maxim és Szávits Irma. *A növendékek létszáma* volt ez évben az elemi osztályokban 25, a polgáriakban 49, összesen 74. Óhajtjuk, hogy Versecz városának mielőbb legyen új polgári vagy felsőbb leányiskolája, melynek hazafias jó szelleme legalább is olyan legyen, mint a mely ez intézet megszüntetésével fejezte be hazafias tekintetben nem kicsinyelhető tevékenységét.

IV. Felső és elemi leányiskolák.

1. A nagy-kikindai m. kir. állami felső leányiskola hatodik értesítője az 1889—90. tanévről. Szerkesztette Feketéné Petrovits Antonia igazgató. — Az igazgatói jelentés örömmel emeli ki, hogy az iskola látogatottsága emelkedett, az iskola megszilárdult s még a szerb ajkú lakosok körében is kedveltté lett. A tanítás akadálytalanúl és sikerrel folyt, az egészségi állapot kedvező volt. Az ifjusági könyvtár a beiratási díjakból befolyt csekély összeg erejéig vétel útján gyarapodott. Volt iskolai takarékpénztár is. *Tanítottak* az intézetben a hitoktatókon és énektanítón kívül az igazgató, továbbá Petrovitsné Németh Anna és Szillerné Sztranyavszky Katalin tanítónők. *A növendékek létszáma* volt a két osztályban 70. *Vallásra nézve:* róm. kath. 37, gör. kel. 18, izraelita 15. *Anyanyelvre nézve:* magyar 21, német 32 és szerb 17. Tandíj egész évre 5 frt, beiratási díj 50 kr., értesítői illeték 50 kr.

Értekezés: A természetrajz és a nőképzés.

2. A nagykőrösi községi felső leány népiskola értesítője. Az 1889—90-iki tanévről. Szerkesztette Szurmi Ambrus igazgató. — A tanítás akadály nélkül folyt, a haladás jó, a szorgalom dicséretes, az egészségi állapot kedvező volt. *A tanítótestület* 6 tagból állott; köztük Varga Ilona és Szurmóné Gonda Mária tanítónők. *A növendékek lét-*

száma 30. *Vallásra nézve:* ev. ref. 18, róm. kath. 1, izraelita 11. *Nyelvre nézve* mind magyarok. *Tandíj* a helybeliekre nézve nincs, csak vidékiek fizetnek 4 frt tandíjat s 1 frt beiratási díjat. Minden növendék fizet 50 krt, könyvtárra, 10 krt értesítőre. A német nyelv mint rendkívüli tárgy tanításáért havonkint 1 frt fizetendő.

3. A nyiregyházai városi felső leányiskola első értesítője. Közli Werner László igazgató. — Az intézet 1880 óta áll fenn, de a tanító-testületében beállott folytonos változások következtében csak az utolsó években szilárdult meg. Két kitünő tanítónője, kik az intézet vezetői voltak, Poroszlay Adél és Kerner Janka elhunyt rövid ottműködése után, többen áthelyezés és lemondás folytán váltak meg az intézettől. Az utolsó tanév akadálytalanúl folyt, a haladás és magaviselet jó, az egészségi állapot kedvező volt. Jelenleg az igazgatón kívül Palicz Gizella tanítónő van mint rendes tanerő alkalmazva az intézetnél, a többiek óraadók. *A növendékek létszáma* volt 44. *Vallásra nézve:* róm. kath. 15, ág. ev. 11, ev. ref. 10, gör. kath. 1, izr. 7. *Anyanyelvre:* magyar 39, német 5.

Tandíj helybeliekre nézve 10 frt; vidékiekre 15 frt egész évre; ezenkívül 1 frt beiratási díjat és 50 kr. könyvtárilletéket fizetnek a növendékek.

4. A tiszáninneni ev. r. egyházkerület miskolczi felsőbb leánynevelő intézetének és elemi leányiskolának értesítője az 1889—1890-iki iskolai évről. Közli Tóth Pál igazgató-tanár. — Az értesítő javarészét az internatus alapjára kibocsátott sorsjátékra s e czélra rendezett iskolai ünnepélyekre vonatkozó tudósítás teszi. Az intézet *tanári testülete* az óraadókkal és hitoktatókkal együtt 11 tagot számlál; köztük tanítónők: Seltenreich Emma az internatus vezetője; Torkos Etelka, Kenyeressy Mariska. Szertár, könyvtár csekély gyarapodást mutat. A növendékek létszáma volt 108, ezek közül bentlakott 33. *Vallásra nézve:* ev. ref. 62, ág. ev. 24, róm. kath. 7, g. n. e. 1, izraelita 12. *Anyanyelvre nézve:* magyar 99, német 8, tót 1. *Tandíj* félévre 10 frt, az izraeliták 15 frtot fizetnek. Zongorát, franczia nyelvet külön 50, illetve 30 frt díjért tanulhatnak a növendékek. Az internatusi növendékek e díjakon kívül 150 illetve 200 frt tartási és neveltetési díjat fizetnek. Beiratás egyszermindenkorra 2 frt. — Az *elemi* osztályokba járt 89 növendék.

5. A rozsnyói kerületi ág. hitv. ev. felső leányiskola értesítője az 1889—90. tanévről. Közli Guggenberger Emilia igazgató. — A tanítás akadálytalanul folyt. Egészségi állapot kedvező, haladás, magaviselet igen jó volt. *A tanító-testület* 7 tagból állott, köztük az igazgatónőn kívül tanítónők Hajcsi Kornélia és Sipos Mari. *A növendékek létszáma* csekély, a két osztályban 18 volt. Az intézet internatussal van összekötve, az internatusi díj 220 illetve 160, *tandíj* egész évre 15 frt. Beiratási díj 1 frt, mely könyvtár gyarapítására fordíttatik.

Értekezés: A játékról, írta Guggenberger Emilia.

6. A bánffy-hunyadi m. kir. állami polgári fiú-, felső leány és elemi iskolák értesítője az 1889—90. tanévről. Szerkesztette Koleszár Lajos igazgató. — Az igazgató sajnálkozással emlékezik meg a kedvezőtlen egészségi állapotokról, vörheny, toroklob nagy mértékben uralkodott, sőt sokan trachomában is szenvedtek a növendékek. A három intézetben a hitoktatókkal együtt 24 tanerő működött, köztük tanítónők: Bartha Agnes, Egeny Jolán, Horváth Irma, Kovács Dánielné, Nagy

Jolán, Vattay Róza, Zilahy Györgyné. *A növendékek létszáma* volt a felső leányiskolában 30, az elemi leányiskolában 197, összesen 227. *Vallás szerint* ev. ref. 157, róm. kath. 10, gör. kath. 7, izraelita 43. *Anyanyelvre nézve:* magyar 211, román 8, német 7, tót 1.

7. Tizedik tanügyi értesítő a szegedi apáczaiskolákról. Közzéteszi Oltványi Pál prépost, pápai kamarás stb. stb., az apáczaiskolák igazgatója. — Ez intézet áll egy négyosztályú (négy tanteremmel biró) népiskolából és egy hatosztályú leányneveldéből, mely három tan és egy munka- és zongorateremmel bír. Az iskolák látogatottsága tanúskodik kedveltségükről. A növendékek létszáma volt ugyanis az elemi iskolában 329, a növeldében 144, az ismétlőiskolában 75, összesen 548. A tandíjak és a neveltetési díjak csekélyek, az intézeti épületek tágasak, egészségek. Az igazgató, ki az intézeteknek egyszersmint jóltevője és alapítója, mindent elkövet, hogy a tanítás a kor színvonalán álló legyen.

8. Keméndyné Drucker Irma nőnevelő intézetének értesítője az 1889—90. tanévről. — Az intézet benlakással egybekötött hat-oszt. elemi és kétosztályú felső leányiskola. *A tanító-testület* 19 tagból, felerészben benlakó tanítónőkből állott. A tanítónők voltak: Czinner Flóra, Halasy Janka, Keméndy Mária, Mogán Róza, Stenner Luiza, Tamler Friderika, Vissing Mária, Gondák Ilka. *A növendékek létszáma* 111 volt, köztük benlakott 31. *Vallásra nézve:* róm. kath. 60, ev. ref. 5, ág. ev. 6, gör. kath. 1, izraelita 39. *Anyanyelvre nézve:* magyar 89, német 22. *Tandíj* az osztályok emelkedésével 3 frttól 8 frtig emelkedik; beiratási díj 2 frt, internatusi díj 400 frt, zongora és nyelvek külön díjaztatnak.

9. A somogy-csurgói felső leányiskola második értesítője az 1889—90. iskolai évről, összeállította Endrei T. Rózsa igazgató.— Ez intézetet az igazgató két év előtt alapította, mivel az egész közel vidéken sehol sincs felső leányiskola; jó szolgálatot vélt vele tenni hazai nőnevelésügyünknek. Az intézetnek eddig csak 14 növendéke van, de az értesítő gondos összeállítása is mutatja, hogy az igazgató nem riad vissza a kezdet nehézségeitől, hanem egész lelkesültséggel dolgozik, hogy czélját elérje. Sikert kivánunk! S. J.

NŐNEVELÉSI SZEMLE.

Szathmáry György országgyűlési képviselőt király ő felsége a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumba miniszteri tanácsosnak nevezte ki. A tanügy minden munkása ismeri azt a nemes lelkesültséget, melylyel Szathmáry György a népoktatás ügyét, mint hirlapíró és képviselő eddig is szolgálta s épen azért mindenki örömmel és bizalommal üdvözli e kinevezést, melytől a népoktatásügy javára oly sokat remélhet. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy jövő számunkban közölhetjük Szathmáry György min. tanácsosnak, valamint Lévay Ferencznek, az új osztálytanácsosnak életrajzát és arczképét. Addig is azon okból adunk e két kinevezés fölött érzett őszinte örömünknek kifejezést, mert a miniszterium e két főhivatalnokának megválasztása a legélénkebben tanúskodik gr. Csáky Albin közoktatási miniszterünknek a népoktatásügy iránt érzett igaz jóakaratáról és finom tapintatáról.

*

A tanítónők otthonáról szépen emlékezik meg György Aladár a «Fővárosi Lapok» egyik régebbi számában. Az «Otthon» bővebb ismertetése helyett közöljük czikkéből a következőket:

Tizenkét elég tágas magánszoba s több közös helyiség áll a bennlakók rendelkezésére. Közös gyülekező helyök a szabad kilátást nyújtó magas földszinten van a társalgó és ebédlő teremben, hol már is van egy kis válogatott könyvtár sőt zongora is, melyet a nemrég tartott tanítónői majális jövedelméből szereztek be. Úgy itt, mint az iroda falain, magános jóltevők által ajándékozott képek láthatók. Az érdeklődés és rokonszenv ily apróbb jelei csaknem folytonosan érkeznek, úgy hogy a felügyelő bizottság buzgó elnöke, Hampelné-Pulszky Polyxena úrnő többször kénytelen segítséget kérni a köszönő levelek megírására. Még sok hiányzik azonban a kényelemből, mint új intézetnél az természetes is, különösen hiányzik egy olyan alap, melynek kamataiból a bennlakók némi kis szórakozást s az egyesület által nem nyújtható apróságokat szerezhetnének be maguknak, s hiányzik még igen természetesen az árnyékos kert, bár Magyar Gy., a margitszigeti főkertész szakavatott vezetése alatt befásított tágas udvar szép jövőt igér.

De ezek a hiányok nem gátolták meg a kedélyes élet létrejöttét. Egy pár leány kivételével, ki a múlt hónapok alatt vizsgára készülve csaknem állandóan magán szobájában tartózkodott, a bennlakók rendesen együtt vannak a társalgó teremben, a hol, — mint a közös étkezéseknél s délutáni kávézásoknál is, — az igazgatónő elnököl, egy szelíd kedélyű s

jóságos öreg asszony, egy nagy alföldi városban fennállott nevelőnő intézet egykori vezetője. Mindenki «Teréz néni»-nek hivja őt, még az egyleti hölgyek nagyobb része is, mert jóságos mosolygó arcza s állandó szorgoskodó tipegése hivatalos jelleg nélkül is az «Otthon» családjának anyjává tették. Szelid kedélye bélyege lett az intézeti életnek. Csak olykor-olykor hangzik egy kis perpatvar a cselédek ellenében (de hol nincs ilyen?), rendesen azonban a család tagjai vidám társalgással, a múlt emlékeinek felfrissítésével vagy társas-játékkal és kézimunkával töltik az időt, mely csak akkor szakad félbe, midőn megszólal a csengetyű s a «Huszár» ugatása vendéget jelent. Ilyenkor még a kávézás is szünetel pár perczig s a természetes kiváncsiság benépesíti az ablakokat.

Szemefénye s szeretettel kényeztetett gyermeke is van ennek a kis családnak: Fodor Janka, egykori fővárosi tanítónő, az otthon első lakója.

A múlt évben, midőn az intézet megnyilt, több lap közölte ennek a leánynak rövid, de bánatban gazdag élettörténetét. Korán árván maradt s mint annyi más pályatársát, a megélhetés gondja vezette a tanítónői pályára. Gyermekkorában tanúlt meg küzdeni s az ifjúság örömeit sem élvezhette, mert kisebb nővéreiről is kellett gondoskodnia. A természet ritka tehetségekkel s nagy kötelességérzettel áldotta meg. Tanítónő lett s e mellett művelt hölgy, a hazai és külföldi irodalom kitünő ismerője. Iskolai működéséről mindenki magasztalva beszélt. De a megfeszített munka áldozatot is követelt, egészsége tönkre ment. Kötelességérzete végzetessé változtatta ezt a betegeskedést. Nehány évvel ezelőtt (1886-ban) egy zord téli napon, midőn a nagy hófuvatagok a lóvasuti közlekedést is meggátolták, a buzgó tanítónő gyalog ment ki kőbányai iskolájába. Agylázt kapott s szemidegei elsorvadtak, s évek óta örök sötétség veszi körül. Hasztalan könyörgött orvosának, hogy adjanak neki mérget: élnie kellett s mintha még a gyógyíthatlan vakság nem volna elég nagy csapás, sorvasztó bajok lepték meg s meg-megújuló kínos fájdalmak zavarják szomorú tengődését.

Szerencsétlen, meghatóan szerencsétlen ez a szegény fiatal leány és még sem boldogtalan. Nem, sőt ha ily körülmények között valódi boldogságról szó lehet, neki jutott az osztályrészül. Vaksága s testi szenvedései nem rabolták el nagy tehetségeit, sem derült vidám kedélyét. Tud szeretni és bízni s tud lelkének szép tulajdonságaival ragyogni. Az «Otthon»-ban bámulatos emlékező tehetségével s magas műveltségével ő a tulajdonképi tanácsadó és az összetartó kapocs. Megragadóan szép s költő tollára volna érdemes az a helyzet, melyet a szegény vak leány magának teremtett. A női szív mindenkor rokonszenvez a közvetlenül észlelt szerencsétlenségek áldozataival: Fodor Jankát azonban társai már nemcsak sajnálják, hanem szeretik és bámulják. A szánalom növeszthetí a bánatot, a szeretet melege a boldogság érzetét kelti fel. A jó Teréz néni csókjaival halmozza el a fiatal leányt s soha sem szűnik meg apróságok által kimutatni figyelmét, a többiek bámulják az eszes leányt, ki bölcsészi nyugalommal beszél sorsáról, ha kérdezik, de a kit saját szomorú jelene kevésbbé látszik érdekelni, mint mások hogyléte s azok a nagyfontosságú eszmék, melyekért idealisták hevülni szoktak. A derült kedély s ábrándozó lélek e félig letört virágban úgy tűnnek fel előttök, mintha élő szent volna közöttük. S a szeretet ragadós. A «család büszkesége» közelebb vonja egymáshoz az itt lakókat, a csalódott kedélyeknél oly gyakori irígység helyett öröm és

rokonszenv támad fel, ha látják, mennyire kitűntetik idegenek is a kedves vak leányt, kit ők «Kis Janka», «Jankicza», «Jancsi» s más kedélyes neveken ismernek s ha a múlt sötét emlékeinek hatása alatt világgyűlölet sugalta hangok emelkednek fel, hullámölő olaj hatalmával csendül meg a legtöbbet szenvedett s legtöbbet vesztett szelíd megjegyzése, hogy hiszen az emberek mind oly jók, hogy mióta ő szenved, rossz emberrel nem találkozott. Goethe mondja egy helyen, «nem lehet boldogtalan, ki egy nagy eszmét átérzett». Ez az ifjú leányka, ki derült világnézetében kincscsel rendelkezik, ki napról-napra érzi, hogy őt sokan szeretik, ez az ifjú leányka, a ki oly szerencsétlen volt, boldogtalan nem lesz soha.

S míg a család büszkesége közöttük van: valódi otthon marad bizonyára a tanítónők otthona. Pedig ez az s nem a megélhetés gondjaitól való megmenekülés, a mi az új humanisztikus intézet eszményi jellegét alkotja. Azok a művelt magyar nők, kik nemük gyengeségével küzdve a sors által önálló keresetre kényszeríttettek, akkor, midőn testi erejük megtört, azt a csapást érzik meg legjobban, ha elszigetelve, családi körön kívül kell élniök. Nem a kenyér, a kedélyes társaskör hiánya a legsúlytóbb. Azok, kik a szellemi élvezetek mámorát soha sem ismérték, legsúlyosabbnak érzik az éhezés kínjait; de valóban műveltek lelkében ez állati fájdalomnál sújtolóbb s tartósabb is van: a lelki elhagyatottság tudatának nem pillanatnyi, de örökké tartozó mérgező gyötrelme.

A Mária Dorothea egyesület, midőn a tanítónők otthonát megalkotta, az anyagi gyámolítás mellett ezt a lelki országot is szem előtt tartotta. Nem szánalom, nem hivalkodó jótékonyság alkotta ezt az intézetet, az csak kaszárnyaszerű menedékhelyet létesíthetett volna; az örök emberszeretet jött segítségül, hogy az «Otthon» könyeket töröljön, hogy a megtört lét romjai között is új boldogság fakadását mozdítsa elő.

A Mária Dorothea-egyesület fiatal intézetében is sok hiányzik még s hiányzik mindenek felett a pénz, a czélszerű berendezés elkerülhetetlen eszköze. Múlnak azonban az idők s szájról-szájra járva erősebb lesz a közhangulat, hogy a humanizmus ezen új intézete életképes s pártolásra méltó. Az idegenek s ellenségek által körülvett magyar nemzet egyik legdrágább kincsét, a művelt magyar anyát, szerzik meg nekünk a tanítónők; nem könyöradományt kell adnunk, hálás kötelességünk a nemzet jóltevőinek agg napjait megédesíteni. A tanítónők otthona élni fog s új és új hasonló intézetek fognak még keletkezni.»

*

A «Mária Dorothea» egyesület választmánya folyó évi október hó 5-én Bischitz Dávidné és Herich Károlyné, alelnökök, elnöklete alatt ülést tartott az Andrássy-úti tanítónőképző épületében. A megjelent választmányi tagok örvendetesen vettek tudomást az egyesület tisztikarának munkálkodásáról s az egylet anyagi gyarapodásával lépést tartó szellemi, erkölcsi fejlődésről.

Zirzen Janka, pénztárnok, jelentése szerint az összes bevétel 14,149 forint, melylyel szemben 5305 frt a kiadás; a pénztári maradvány — leszámítva a 4000 frtos Zirzen-féle és a 2000 frtos Rökk-féle alapítványokat — 2845 frt. Jelentékenyebb kiadások voltak: a vízvezeték elkészítése az otthon kertjébe, mely közel 400 frtba került; az «Otthon» kerítése (1800 frt), a czemetei fürdőház — szerződésben kikötött — má-

sodik részletének kifizetése (1200 frt), a czemétei fürdőház felszerelése (772 frt), zongora az «Otthon»-ba stb. — Jelenlevők éljenzéssel fogadták pénztárnoknak azon örvendetes jelentését, hogy Albrecht főherczeg ő csász. és kir. fensége 100 frttal az egyesület alapító tagjává lett.

Örvendetesen vette tudomásul a választmány dr. Tergina Gyula jelentését, mely a czemétei fürdőházból a nyár folyamán lakásbér után 62 frt folyt be az egyesület pénztárába. Tekintve, hogy az új épület csak a nyár végén lett lakható, ez a fürdőház jövőjét kedvező színben feltűntető kezdet.

A Zirzen-féle 4000 frtos alapítványra Zirzen Janka igazgatónő ajánlatára özv. Härting Gusztávné volt debreczeni nőnevelő-intézet tulajdonosnőjét nevezi ki a választmány, mivel Zirzen Janka növendékei közül jelenleg senki sincs, a ki az alapító levél értelmében a helyre igényt tarthatna.

György Aladár felolvassa az egyesület által létesítendő és 1891. évben megnyitandó helyközvetítő irodának szervezetét, melynek készítésénél a főváros erre vonatkozó szabályrendelete vétetett alapul, irányadóul. Bernáth Béla, országgyűlési képviselő lekötelező készséggel elvállalja, hogy az egyesület erre vonatkozó kérését a fővárosnál közvetíti.

Sebestyénné-Stetina Ilona, mint a tanítónői szakosztály elnöke jelenti, hogy Herman Ottó a szakosztály felkérésére egy kötet kéziratot ajándékozott az egyesületnek, mely a «Mária Dorothea egyesület könyvtára» című vállalat egyik értékes füzetét fogja alkotni. — Ugyancsak e gyűlésen mutatják be az «Anyák könyvtára» vállalatának legközelebb megjelent II. füzetét, mely a kisdednevelési kiállítás alkalmával tartott felolvasások közül tízet ölel fel. Végül Bischitz Dávidné, alelnök, azon reményét fejezi ki az iránt, hogy néhai Brüll Miksa örököseinek hagyatékából az egyesület is fog némi segélyt kapni, ezzel az ülés véget ért.

*

A «Mária Dorothea» egylet tanítónői szakosztálya október 18-án tartotta a jelen tanévben első értekezletét, mely egyúttal a szakosztály tisztújító közgyűlése is volt. György Aladár indítványára nagyon egyszerűen úgy intézték el az ügyet, hogy megválasztották újból az eddigi tisztikart, t. i. elnöknek Sebestyénné-Stetina Ilonát, alelnöknek Odor Emiliát, jegyzőknek Thuránszky Irént és Gallauner Annát. Minthogy azonban Thuránszky Irén halmozott teendői miatt a jegyzői tisztet el nem vállalhatta s arról a szakosztály ismételt felkérése daczára is lemondott: helyette jegyzőnek Tavassy Mariskát választotta meg a szakosztály. Thuránszky Irénnek a szakosztály jegyzőkönyvi köszönetet szavazott a szakosztály érdekében három éven át kifejtett tevékenységeért. A tisztújításnak ilyen módon való elintézése után Hollós Károly polg. tanítónőképző-intézeti tanár tartotta meg érdekes és tanulságos felolvasását a «rajzoktatás módszeréről». Kár, hogy többen nem hallgatták a helyes, a kor színvonalán álló módszertani elvek fejtegetését. A fővárosi elemi iskolák nagy részében ma is ponthálózatos rajzoló füzeteket használnak; sajnos épen fővárosi tanítók és tanítónők közül hallhatták kevesen azoknak szigorú elítélését. Sorra került még a szakosztály által megindított M. D. E. könyvtára című vállalat ügye is. Elnök jelentette, hogy a vállalat első füzete «*Eszményi világ*» címmel, mely rajzokat és tanulmá-

nyokat tartalmaz *György Aladár*-tól, megjelent; más két füzet sajtó alatt van. Jelentette továbbá, hogy Herman Ottóné közbenjárására szerencsés Herman Ottó engedélyét megnyerni arra, hogy az általa írt tárczákból is válogassanak össze egy kötetre terjedő kéziratot. Az összeválogatást egy kis bizottság fogja eszközölni, mely bizottság elnökeül Herman Ottónét kérte fel a szakosztály.

*

Új leánynevelő intézet. A bányai ág. ev. egyházkerület már évek óta a felett tanácskozott, hogy hol és miként állítson fel egy ker. leányintézetet? Míg végre a múlt évben tartott közgyűlése határozatilag felszólítá az illető esperességeket, nyilatkozzanak, hogy e ker. leányintézet felállítását hol tartják czélszerűnek és a kerület érdekeinek megfelelőnek? Selmeczen-e vagy Orosházán? Mert megjegyzendő, hogy a sok jelentkező egyház és város közül e kettőnek ajánlata volt a legkedvezőbb, a legnagyobb; így csak e kettő között volt a választás. Az esperességeknek az e hóban tartott ker. közgyűlésen kellett volna nyilatkozniok. Időközben azonban az ügy más fordulatot vett. A pestmegyei esperesség felügyelője, báró Podmaniczky Géza nyomós érvekkel megokolt indítványára az ez évben tartott közgyűlésén kimondta, hogy sem Selmecz, sem Orosháza mellett nem nyilatkozik, hanem minden lehetőt elkövet, hogy a nevezett intézet a kerület központján, az ország szívében, esperessége területén, Aszódon állíttassék fel, mert ott a kerület a Podmaniczky-féle kastélyban, mely most egy magánember birtokában van, impozáns és a czélnak nagyon is megfelelő épületet kaphat, még pedig nagyon jutányosan. Hogy pedig ebbeli fellépése annál sikeresebb legyen és hogy a két versenyző ajánlatát, Aszód nyomós előnyein felül, anyagilag is ellensúlyozhassa, gyűjtést rendezett az esetre, ha a kerület az intézetet Aszódon állítja fel. Az esperesség érdemes főespere az egyházaknál felügyelője báró Podmaniczky Géza pedig családja több tagjával egyeseknél ez ügyben oly buzgalmat fejtett ki, hogy utóbb Aszód csakugyan a két versenyző fölé került. Ugyanis, Podmaniczky br. a közügyek iránt való áldozatkészségének újabb bizonyítékát adandó, az e hóban tartott ker. közgyűlésen azt az ajánlatot tette, hogy ha a leányintézet Aszódon állíttatik fel, ő és családja e czélra tízezer forintot ád és egyesek, meg egyházak ugyancsak e czélra már eddig is 3000 frttal fognak hozzájárulni, továbbá, hogy ő az intézet számára, a kerület utólagos jóváhagyása reményében, Aszódon a Podmaniczky-féle kastélyt 36 ezer forintért kialkudta és ezer forinttal le is foglalta. A közgyűlés e harmadik és a kerület érdekeinek legalább megfelelő ajánlat elől ki nem térhetvén, az ügyet javaslattétel végett egy bizottságnak adta ki, határozatilag kimondván, hogy e tárgyban a folyó évi deczember 15-én tartandó közgyűlésen fog véglegesen határozni. A kiküldött bizottság e hó 5-én Aszódon járt s a kérdéses kastélyt tüzetesen megvizsgálta, azt a felállítandó intézet számára czélszerűnek s a kerületre nézve nagyon is előnyösnek találta. Javaslatát ez értelemben szerkesztve, másnap a még tanácskozó ker. gyűlés elé terjeszté, mely azt helyeslő tudomásul vette. Így remélhető, hogy az aszódi kastély, rövid idő múlva a köznevelés csarnokává alakúl át. Az ügyben véglegesen a deczember 15-iki kerületi közgyűlés fog határozni. (Egyetértés.)

IRODALOM.

TIZENÖT NAP A DUNÁN. Irta *Rudolf trónörökös főherczeg*, fordította *Paszlavszky József*. (Term. tud. társ- könyvkiadó vállalata XL. kötet.) Budapest, 1890.

A SARKVIDÉKI FÖLFEDEZÉSEK TÖRTÉNETE. Irta Dr. *Simonyi Jenő*. Ötvenegy rajzzal. (Term. t. társ. könyvkiadó vállalata. XXXIX. kötet.) Budapest, 1890.

Általános a panasz földrajztanításunk eredménytelensége miatt; s e panasz jogosúlt és nem is túlzott. Egyetlen egy iskolai tantárgy tanításánál sem találálunk annyi bizonytalanságot, ingadozást és tapogatózást mint épen itt. A földrajz tanításának sem czéljaival, sem methodusával, sem eszközeivel nem vagyunk tisztában s a zavar ép oly mértékben nyilatkozik a tantervekben, mint azok végrehajtóiban, az iskolákban. A tanterv nem tudja, hogy mit követeljen, s az iskola nem találja módját, miképen hajtsa végre a tanterv követeléseit. Mivel e tárgy tanításának szükségessége és fontossága kétségen felül áll, mindegyiköket az a félelem tartja igézete alatt, hogy hátha keveset követel vagy keveset tesz; s ettől való félelmökben sokat, kelleténél többet markolnak és kevesebbet szorítanak, mint a mennyit maguk is szeretnének s a mennyit a közönség jogosan megvárhatna. A legkegyetlenebb túlterhelés és a legszomorúbb eredménytelenség így erednek egy közös forrásból s bőségesen szolgáltatják a táplálékot a közönség elégedetlenségének és panaszainak istápolására.

Nem szólva ezúttal sem az elemi, sem a magasabb fokozatú iskoláról, csupán a polgári és másodrendű felsőbb leányiskolák földrajztanítását tartjuk szemünk előtt. Emez iskolák tanterve az első és második osztály számára az egész föld felületén való tájékozódást, tehát dióhéjba szorítva az összes földrajzi tananyagot jelöli meg; s ezt a lehető legkevesebb szóval, a legáltalánosabb alakban teszi, egyenként megnevezvén a világrészeket s csupán csak ennyit adván hozzá útbaigazításul, hogy «*főtekintettel a természeti viszonyokra*». A tankönyvíró s a tanító tehát hiába várnak tájékoztatást a tantervtől s az utóbbinak zavara csak növekszik, ha számot vet a képzőintézetből magával vitt jó tanácsokkal és utasításokkal, meg az iskolai praxissal, a mely a tanterv végrehajtását követeli meg tőle. Az első osztályban van e tárgynak az egész iskolai éven át, legjobb számítással, 90 órája, a második osztályban 60 órája s a tanítónak osztályonként

30—40 tanítványa. Hogyan oszsza szét az ily óriás anyagot ily kevés órára? s hogyan végezze el azt úgy, hogy mindegyik kis növendékének fejéhez és szívéhez hozzá férkőznie ideje, módja jusson? — Vakon veti bizalmát a tankönyvbe, melyet tudós és tapasztalt férfiak testülete helyesnek, a tantervvel megegyezőnek talált és a közoktatási kormány használatra engedélyezett. Megy sorról sorra, lapról lapra, míg az időből és lélegzésből ki nem fogy s az év második felében — aggodalommal gondolva az év végére s a még be nem tanított lapokra — mind gyakrabban fordúl az íróvesszőhöz és kegyetlenül amputálgatja a szöveget. A tankönyvbe vetette minden bizodalmát s csak akkor látja ba, mikor már elkésett vele. hogy talán ép a tankönyvhöz való ragaszkodás volt minden jó igyekezetének megrontója. Mert tankönyveink csak külsőleg alkalmazkodnak a tantervhez. Az ily tankönyv készítése, mondhatnám, tisztán mathematikai művelet: ennyi meg ennyi az évi órák száma, egy órában elvégezhetni (betaníthatni) ennyi meg ennyi lapot vagy sort; szorzom egyiket a másikkal és készen van a könyv — természetesen egy másik, nagyobb könyvből, mert hiszen azt csak nem követelhetni, hogy egy földrajzi tankönyvet valaki csak úgy a maga fejéből és lelkéből írjon meg. Nem tudom, hogy valóban így készülnek-e földrajzi kis tankönyveink, de az eredmény erre vall s ezt látszik bizonyítani egymáshoz való szörnyű hasonlatosságuk. Ugy hasonlítanak egymáshoz, mint egyik szorzás a másikhoz. S mivel csak a tanítási anyaggal vet számot, a tankönyvírónak ezt az anyagot annyira össze kell szorítania, hogy nem marad egyéb a szövegben mint nevek és adatok sokasága azon szárazon mint a borsajtóban a szőlő héja, magja, szára; szóval: a törköly a szőlő nemes leve és zamatja nélkül. Földrajzi tankönyveink anyagának háromnegyedrésze legalább is olyan, a mit bármelyik növendék a térképről leolvashat és a mit csakis a térképről lehet igazán s szabad a helyes methodus alkalmazása mellett megtanulnia.

Valóban teljes joggal felvethetni azt a kérdést, hogy van-e szükség ily tankönyvekre s egyáltalában bárminemű tankönyv használatára a földrajztanítás e fokán. A közoktatási miniszter úr, mikor az Orsz. Közoktatási Tanács ajánlatára eltiltotta az elemi iskola III-ik osztályában a földrajzi tankönyvek használatát, megtette az első lépést ebben az irányban, s ha amaz irány helyes, nem lehet megállapodni az első lépésnél. A földrajzi alapismeretek és a topografiai tájékozódás elsajátítására, az orohidrografiai viszonyok szemléltetésére még a polgári és felsőbb leányiskola első két osztályában is elégségesek a jó fali és kézitérképek (csakhogy ezek aztán legyenek jók!); s ha a növendék a térképpel megbarátkozott, rajta otthonossá vált s annak nyelvét elsajátította és tanuságait megértette, többet ért el vele, mint a mostani tanítási módszer mellett

egész kötetek betanulásával. A mit a növendék a térképről le nem olvashat, azt a tanító könnyű szerrel pótolhatja, ha a táblára följegyzi, leiratja és élőszóval kiegészíti. De mindez csak az alap, a melyen az igazi földrajztanulásnak fel kell épülnie. A miről a térkép csupán tájékozást nyujt, azt lépten-nyomon szemléltetni kell; még pedig — mert legislegtöbb esetben másképen nem lehet — képpel, leírással, elbeszéléssel s a szemléltetés minden rendelkezésre álló egyéb eszközeivel. Mert soh'se felejtsük el, hogy a térkép nem szemléltetési eszköz, legalább ily értelemben nem az. Hála istennek, jó szemléltetési eszközöknek ma már nem vagyunk hijával; legfeljebb az a bökkenő, hogy földünk felszíne nagyon is nagy s a szemléltető eszközöknek csak némileg kielégítő gyűjteménye is sokba kerül. Nem tudom, vigasztaló, vagy aggasztó jelnek tekintsük-e a jövőre nézve, hogy a helyes tanítási methodus alkalmazásának nem is elvi akadályok, hanem csupán pénzügyi nehézségek állják útját. De ha képeknek, metszeteknek, festményeknek, színnyomatoknak, fotografiáknak s vetítőkészülékeknek beszerzése tán olyan nehézségekbe ütközik, a melyekkel a legtöbb iskola meg nem küzdhet: a tanítót azért semmi sem akadályozza abban, hogy a mennyire tőle telik, élőszóval, a gyermekek felfogásához és kedélyvilágához mért leirásokkal, elbeszélésekkel ne pótolja az említett szemléltetési eszközök hiányát. E tekintetben készségesen ajánlják fel jó szolgálatukat az úti leirások, sőt még kitünőbb íróink és költőink is. Legalább egy-két ilyen segédkönyv beszerzését talán még a legszerényebb viszonyok közé szorított iskola budgetje is megengedi. Sőt, hogy a tanító munkája megkönnyíttessék s a tanítás sikere annál inkább biztosítható legyen, szükség volna oly földrajzi olvasókönyvre, a melyben nem a növendék, hanem a tanító együtt találja alkalmas szemelvényekben mindazt, a mit vagy a tanulásra való előkészülés végett fel kell használnia, vagy a mit a növendékeknek fel is olvashat, illetőleg a növendékekkel magukkal olvastathat fel az osztályban. Meg vagyunk róla győződve, hogy tartós benyomásokat a növendék csak így szerezhet azokról a dolgokról, a melyekkel őt megismertetni a földrajz hivatva van; hogy lelkében mélyebb s igaz érdeklődés csak ily módon ébredhet földünk felszínének nagyszerű jelenségei és szépségei iránt, s hogy a földrajz tanítása csak ily eszközökkel lehet valóban foganatossá.

Ezeket a gondolatokat annak a két könyvnek olvasása ébresztette föl ismét lelkünkben (mert hiszen folyóiratunk fenállása óta ebben az irányban küzdött), a melyeknek czímét soraink élére állítottuk. Nem szándékunk e műveket bővebben ismertetni; czélunk csupán az, hogy az olvasónak figyelmét reájuk irányozzuk. Dr. Simonyi Jenő könyve népszerű alakban ismerteti a sarkvidéki fölfedezések történetét attól fogva, hogy normann kalózok a kilenczedik században áthajóztak Grönlandba,

egészen napjainkig. Elbeszélésébe ügyesen szövi maguknak a nagy felfedezőknek leirása vagy elbeszélése után a legváltozatosabb sarkvidéki képeket, úgy, hogy mire az olvasó a felfedezések történetét végig lapozta, a sarkvidéki élettel és természeti jelenségekkel is megismerkedik. A boldog emlékű és még most is gyászolt Rudolf trónörökös könyve kevés időt, csekélyke tért ölel fel, egy vadászkirándulásról szól csupán, de munkájának minden sorát elárasztja az ő fényes szellemének varázsa. Leirásában annyi a költői szépség s a természetesen hű igazság, hogy minden tárgy, melyet a fenséges szerző tollával megérint, szinte megelevenedik s a valóságban áll előttünk. A fordítás is kitünő s tiszta, szép magyaros nyelve csak fokozza élvezetünket. Mind a két könyvet jó sikerrel használhatja a tanító a földrajztanításnál abban az értelemben a mint fentebb kifejtettük. Simonyi könyve inkább magának a tanítónak tesz hasznos szolgálatokat, míg Rudolf trónörökös munkájának egyes gyönyörű részletei az osztályban való felolvasásra is kiválóan alkalmasak. Jó lélekkel ajánljuk mind a kettőt olvasóink figyelmébe a Természettudományi Társaság könyvkiadó vállalatának egész könyvsorozatával együtt, a melynek egyetlen iskola tanítói könyvtárából sem volna szabad hiányoznia. —*n.*

*

CLIMA GÁSPÁR, rövid háztartástan polgári és felsőbb leányiskolák, valamint tanítónőképezdék számára. A legújabb miniszteri tantervek alapján teljesen átdolgozta *De Gerando Antonina*. Budapest 1890. Lampel Róbert kiadása.

E rövid háztartástan szakít azzal a káros iránynyal, melylyel sok tankönyv a növendék emlékezetét száraz adathalmazzal terheli meg. Irója törekedett az ifjúság nemesebb képzelő tehetségéhez is szólani, a növendékre ébresztőleg hatni, benne gondolatokat költeni fel. A nő munkaköréről a családban s háztartásában reá váró feladatokról nemes eszményképet állított a növendékek lelki szemei elé s azon volt, hogy az eszményképet ne csak megismerjék, hanem meg is szeressék, követni is akarják a tanítványok. Kivánjuk, hogy eme kis könyvecskéje által is sok fiatal leány lelkében kelthesse fel az irónő a szép és jó iránti lelkesedésnek azt a szent tüzét, melytől áthatva ő nemes eszméit oly lankadatlan buzgalommal hirdeti.

*

ESZMÉNYI VILÁG. Előadások, értekezések, tanulmányok. Irta *György Aladár*.

E kis kötet, telve az emberszeretet eszméivel, méltó arra, hogy nyitva tartsuk asztalunkon s gyakran belepillantgatva tanuljunk belőle lelkesedni és áldozni mindazért, mi az emberi szenvedéseket enyhíteni, az emberi mívelődést előmozdítani, a magyar nemzeti érzületet fejleszteni képes. E tanulmányokat olvasva nem csak azt értjük meg hol, de azt is mi módon használhatunk leginkább tevékenységünkkel az emberi társadalomnak

és megtanuljuk a mellett szeretni és becsülni azokat, kik példát adtak nekünk arra, miképen kell önzetlenül élni s szépet, hasznosat alkotni nemzetünk javára. Es nem csak okulni lehet e könyvből; élvezni is lehet könnyed s mégis formaszép előadási módját, melyek lehetővé teszik, hogy a legmagasztosabb eszmék belopják magukat lelkünkbe s felmelegítsék és megvigasztalják azt. Melegen ajánljuk e kis kötetet olvasóink figyelmébe, olvassák és terjeszszék azt, nem csak tartalmával, megjelenésével is használni kiván e kötet a könyörületesség eszméjének írói tiszteletdíja a Mária Dorothea egyesület alaptőkéjét gyarapítja.

*

Az «ANYÁK KÖNYVTÁRÁBÓL», melyet a magyarországi tanítónők tevékeny egyesülete, a Mária Dorothea egyesület, az általa mult évben rendezett kisdednevelési kiállítás alkalmából indított meg, megjelent a második füzet. mely «A gyermekek testi ápolásáról» czím alatt nyolcz tekintélyes fővárosi orvos népszerű előadását tartalmazza.

A füzet 8 ábrával van ellátva s ára 70 kr, mely összegért egyes könyvkereskedőknél s a Mária Dorothea egyesületnél (Budapest Andrássy-út 65. sz.) kapható. — A gyermekek táplálásáról Dubay Miklós s Koller Gyula, a kisdedek egyes szerveinek ápolásáról Dirner Gusztáv, Csapodi István, Bőke Gyula, Onodi Adolf s Dollinger Gyula, egyes gyermekbetegségekről Bókai János és Laufenauer Károly értekeznek s végül Farago Gyula általános szemlét tart a kisdedek testi ápolásárol. — Ez a füzet tehát teljes egészet nyujt az anyáknak s minden egyes darabja elismert szakférfiútól származván, a gyakorlati tanácsok egész serege foglal benne helyet, sokkal több, mint némely más vaskos kötetben. a hol az anyáknak általános oktatásokat nyujtanak. A képek is, melyek főkép a kisdedek czélszerű testtartását s öltöztetését teszik szemlélhetővé, nagyon tanulságosak. — Hazánkban, hol a gyermekhalandóság oly óriási, hogy a kisdedek felerésze elhal, mielőtt ötödik életévét elérné, a Mária Dorothea egyesület valóban nagy szolgálatot tett e gyakorlati füzet kiadásával s óhajtandó, hogy az minél nagyobb körben elterjedjen. Az első füzet, mely dr. Bókai Jánosnak rövid pontokba foglalt szabályait tartalmazta a kisded ápolásáról az első életévben, 10,000 példányban nyomatott ki s a belügyminiszterium által hatóságilag ajánltatott. A jelen füzet nyomatását lovag Falk Zsigmond díjtalanul eszközölte.